

დიდებული საქმე

ქართველი ერისა

ტფილისი

მსწრაფლ-მბეჭდავი სტამბა „მმოზისა“, მოსკოვის ქუჩა, № 5.

1908

დიდებული საქმე

ქართველი ერისა

ქართველებს ძველადგანვე გვქონდა სხვა და სხვა საერო და სასულიერო სასწავლებლები, როგორც დაბალი ხარისხის, ისევე შუათანა და უმაღლესიც. იყო აკადემიებიც და ასევე

საერო უნივერსიტეტებიც. ქართველთ შვილებს აკადემიებში ასწავლიდნენ სამღრთო სჯულს, ძველსა და ახალს მცნებას, სამღრთო ფილოსოფიას, საქართველოს ისტორიას უძველესის დროიდან, ქართული ნოტებით გალობას და მღერა. ასეთი აკადემიები ქართველთ ქრისტიანობის მიღების შემდეგ აქვნიდათ ხახულს, პარხალს, იყალთოს, გარეჯას, ოპიზას და სხვაგანაც. ამ სასწავლებლებში ქართულ ენას გარდა ზედმიწევნით ასწავლიდნენ სხვა და სხვა ტომთა ენებსაც. ამის ცხადი საბუთი გახლავთ ის გარემოება, რომ ძველად ქართველნი ისე სწავლობდნენ აქ ამ ენებს, რომ იგინი თავისუფლად სთარგმნიდნენ სხვა და სხვა წიგნებს ებრაულის ენიდამ, სირიულის ენიდამ, ელინურის და რომაულის ენიდამაც. ეს ცხადი ფაქტი გახლავთ, რადგანაც ამ ენებიდამ ქართველებს ვრცელი ტომები აქვთ ნათარგმნი. ებრაულის ენიდამ: დაბადება, დავითნი. ელინურიდამ: სახარება, სამოციქულო. ქალდეურის ენიდამ ვარსკვლავთ რიცხვა და ბედაურთ მკურნალობა. სპარსულიდამ „შაჰ-ნამე“ და მრავალიც სხვანი ენით დაუთვლელნი.

– 4 –

საერო სასწავლებლებში, ანუ იმ დროის უნივერსიტეტში ასწავლიდნენ სხვა და სხვა ენებს: არაბულს, სპარსულს, თათრულს, ქალდეურს, ელინურს და ლათინურს. უმეტესად არაბულს ენაზედ სწავლობდნენ მათ მიერ გამოჩენილ ყველა სამეცნიერო და ფილოსოფიურ საგნებს, ბაღდადის მსწავლულთ შრომათა ცნობებს, ვარსკვლავთ რიცხვას, მატემატიკურს საპასეჟო ცხრილს, მიწის მზომელობას (ზემლემერია), ხუროთ-მოდღვრებას (ინჟენერია), კოსმოგრაფიას, ცისა და დედამიწის ამბებს, ქანდაკს, ქვის მტვერევა-ტეხას, გვირაბების გაყვანას, ტინის ხიდების კეთებას, ჩუქურთმას, თითქმის ყველა საჭირო საგანთა შესწავლასა. ყოველივე ეს რომ მართალია, ამას ამტკიცებენ სხვა და სხვა შთენნი და ღირს სახსოვარნი ძეგლნი. ტაძრების აღშენებას და მათს ხელოვნებას განცვიფრებაში მოჰყავს თანამედროვე ევროპიელთ მოგზაურნი და მსწავლულნი, ასევე ფრიალო მაღალს კლდეებზედ გაკეთებულს ციხეებს, კოშკებს და მაგარ ტინის ხიდებს და სხვათა, რომელნიც დღესაც სდგანან მაგრად და შეურყევლად, შემდეგაც კარგა ხანს დაშთებთან ესენი. ვიტყვით აქ იმასაც, რომ ყველა ზემოდ ხსენებულს საგანთ გარდა ცხადი მოწამეა და ხატება არის თვით ქართველთ ერის წარსულის ყოფა-ცხოვრება და მათი განვითარების ზომა ყოველს საფილოსოფო და სამეცნიერო ასპარეზზედ. ამის ცხადი საბუთია შემდეგ პირთა ცხოვრების ცნობები, რაც კი აქ ჩვენ ერთობ მოკლედ მოგვყავს: საკმარისის ცოდნით და ბედაურთა მკურნალობით და მწერლობითა სჩანს მირიანის შვილი ბაქარი, ამის შემდეგ პეტრე მურვანოზი, სირიას გაზდილგანათლებული, რომელმაც მრავლად სთარგმნა ქართულ ენაზედ სხვა და სხვა სამეცნიერო წიგნები, ამათ შემდეგ დროს

იოვანე შავთელი, კაცი კარგად განათლებული, გრიგოლ ჩახრუხაძე, წარჩინებული გვამი, შოთა რუსთაველი, თმოგველი და სხვანი, რომელნიც ქრისტიანობის მიღების შემდეგ

- 5 -

თითქმის ყოველ დროსა და საუკუნოებშიაც სცხოვრებდნენ თვით მეთვრამეტე საუკუნის გასვლამდე. ასე და ამ გვარად ხალხის გასაწურთნავად გვაქვდა ყველანაირი სკოლები და უმაღლესი სასწავლებლებიც. ასეთი სასწავლებლები არსებობდნენ ძველის ქართულის წესწყობილების მოთანხმედ და ყოველს სასწავლებელში დაახლოვებით და ზედმიწევნით ასწავლიდნენ პალიოგრაფიის განვითარებას, მის ასპარეზზედ ცდასა და შრომას. ამას ითხოვდა ქართულ წიგნების გადამწერლობა.

ქართველ ტომის განვითარებას უძველესის დროიდან იხსენებენ. ამ აზრისა არიან ევროპის მსწავლულნი და მათ შორის რუსთაგანი ბარონ როზენიც. ჩვენის ტომის შესახებ სახელებენ ასე: კოლხები ძველის-ძველადგანვე განთქმულან ხელოვნურად ზღვაოსნობასა და ამ ხელობის საქმეებში, იგინი ამაღლებულან ძველადგანვე უმაღლესის ცივილიზაციით და კულტურით. კოლხების კულტურა მოფენილი ყოფილა მთელს აღმოსავლეთში ისე, რომ მათგან მიუღიათ განათლება-განვითარება თვით ელინთა და რომაელთაც. ასეთ გარემოებათა მეოხებით კოლხებთ შორის დრო და დრო ყოველთვის მოფენილი ყოფილა სხვა და სხვა სკოლებიც, ხან ეგვიპტურის წესით, ხან ჩინელთა, ხან ინდოელთა, ხან ასირიელთა, ებრაელთა და მათ შემდეგ ელინთა. ეგვიპტელნი რომ საქართველოში ყოფილან და ქართველები ეგვიპტეში, ეს ისტორიულად ცნობილია, ამიტომ ნურავინ იუცხოვებს იმ ცნობათა გარემოებას, რომ ჩვენ აქ ქართველ ტომის სწავლის ასპარეზზედ ეგვიპტურ სკოლათა გავლენა ვაღიარეთ. რასაკვირველია სხვათა გავლენა და ნამეტურ ელინთა და რომაელთა ხდებოდა მაშინ, როცა იგინი ჩვენზედ სახელმწიფოს ძალოვნებით მაღლა იდგნენ. მაშინ ჩვენ მათგან ვიღებდით, მათგან ვითვისებდით ჩვენგან ბოძებულს განათლება-განვითარებას. ამის მაგალითია თვით ის გარემოებაც, რომ ძველ

- 6 -

ხალხთა კულტურა და განათლება ნილოსის და ეფფრატის კიდეებზედ აღორძინებულა, მერე ეს აქედამ დასავლეთ, სამხრეთ და ჩრდილოდ წასულა, იმ დროს ჩვენც მოგვფენია და მიგვიღია ძვირფასი შტო განვითარებისა, მერე ჩვენგან სხვებს მიუღიათ. ასეთივე აზრი იყო გამოთქმული 1903 წ. იაპონიურს გაზეთებში ერთის იაპონელის პროფესორის სიტყვის წარმოთქმის გამო, რომელსაც ტოკიოს ერთს უმაღლეს სასწავლებელში წარმოუთქვამს. ეს სიტყვა იმ დროის რუსულ გაზეთებშიაც იყო დაბეჭდილი. პროფესორი ამბობდა, რომ

ევროპიელნი ჩვენ გვეყვებოდნენ, რომ ევროპიელთა განათლება ჩვენ მათგან მივიღეთ და ეს კი ასე არ გახლავს. ძველი განათლება აღმოსავლეთში აღორძინდა ნილოსისა და ევფრატის კიდეებზე, მერე იგი იქიდან ევროპაში გამოეფინა ელინთა და რომაელთა საშვალებით. შემდეგ დროს, ეს განათლება ევროპიელთაგან ჩვენც მივიღეთ, ესე იგი ჩვენი ჩვენ მივიღეთ და ამიტომ ევროპიელნი ამაზედ არც უნდა გვეცხავდნენ.

ძველს ქართულს სასწავლებელთა გვერდით ევროპიელის სწავლის წესებით სკოლების დახსნა პირველად XVII საუკ. 1626 წელს თფილისში გახსნეს ევროპიული სკოლა. იწყეს თფილისში შრომა მარტოდ კათოლიკის ბერების ღწვით და შრომით არ გათავდა საქმე. ესენივე ამზადებდნენ ევროპაში გასაგზავნად და სასწავლებლად ქარველთ შვილებს სხვა და სხვა უმაღლეს სასწავლებლებში მოსწავლედ. ევროპის უმაღლეს სასწავლებლებში ქართულთ სტუდენტთა რიცხვი არას დროს არ მოსპობილა. თვით რომში XVII საუკ. ნახევარს კონგრეგაციის წინაშე დაარსებულ იქმნა ქართული ენის კათედრა და მასზედ პროფესორად განწესებულ იქმნა კარგად მცოდნე პირი ქართულის ენისა. ქართულის ენის კათედრამ და პროფესორთა რიცხვმა თვით 1800 წლამდისაც მიაღწია. იქ უკანასკნელ დროს

– 7 –

პროფესორად იყო მღვ. გრიგოლ ბაღინოვი, ქართულ-სომხურ ენების მთარგმნელი პაპის კოლეგიაში. ამ პირმა რომში 1800 წ. ქართულს ენაზედ „საქრისტიანო მოძღვრებაც“ დასტამბა.

ასეთს სასწავლებელთ, მასწავლებელთ და მოსწავლეთა რიცხვს XVII საუკუნეში მოევლინა ის გარემოებაც, რომ ქართველთა იწყეს ევროპას მგზავრობა სწავლის მისაღებად. XVII საუკ. დამდეგიდან საქართველოდამ ევროპის უმაღლეს სასწავლებლებში 10-მდე ყმაწვილი წასულა სასწავლებლად. იმათ ხელმძღვანელებიც იყვნენ იმ დროის კათოლიკის ბერები. ამათისავე ხარჯით იგზავნებოდნენ იგინი. ერთი ქართველთაგანი იმ დროის უმაღლეს კომერციულ სასწავლებელშიც შესულა. ასეთი სტუდენტებთა რიცხვი რომს, ნეაპოლს და სხვა იმ დროის ქალაქებში არას დროს არ მოსპობილა. ამათ გარდა ქართველნი რუსეთშიაც ხშირად მგზავრობდნენ და ერთი ამათგანი იყო ანტონ კათოლიკოზიც. სასულიერო უმაღლესი პირი, ფრანგობისთვის 1751 წ. დევნილი საქართველოში. ეს პირი საქართველოდამ რუსეთში განაძევეს ექსორიად. რუსეთის სინოდმა იგი დიდის პატივით მიიღო, ეპარქია მისცეს. 1764 წ-მდე ანტონ კათალიკოზი რუსეთში დაშთა. იქ მასთან ახლდნენ ქართველთა ძენი, ესე იგი კრებული მისი. ზოგიერთ მათგანნი რუსის სემენარიებში შეიყვანა მოსწავლედ და ერთი – გაიოს ნაცვლიშვილი მოსკოვის აკადემიაში შევიდა სასწავლებლად, სწავლა ამან იქ, აკადემიაში დაამთავრა. ეს პირველი ქართველია, რომელმაც XVIII საუკ. რუსეთში

პირველად მიიღო უმაღლესი სწავლა. ამის შემდეგ 1775 წლებში მოსკოვის აკადემიაში მეორე ქართველმაც მიიღო სწავლა, მოზდოკელმა, დავით ბაზალაძემ, შემდეგ დროს მღვდლად კურთხეულმა.

ანტონ კათალიკოზი დაბრუნდა საქართველოში, თან წამოიყვანა თვისგან გაზრდილ ქართველთ სასულიერო და საე-

*) ისტორია მ. თამარაშვილისა 1903 წ.

– 8 –

რო შვილები. საქართველოში მოსვლის დღიდგანვე ანტონ კათალიკოზმა და მისმა მოწაფეებმა ისურვეს ქართველთ სასწავლებლების გარდაკეთება, უფრო სლავენურად, ან რუსულად მოწყობა. წადილი მალე შეასრულეს და ბევრის ცდის და შრომის შემდეგ თფილისსა და თელავში გახსნით გადააკეთეს ქართველთ კათალიკოზებისაგან დაარსებული სემენარიები. თფილისის სემენარიის გახსნის ისტორია დაიკარგა. ის კი ვიცით, რომ სხვათა შორის, ერთ დროს ამ სემენარიის რექტორის თანაშემწედ იმყოფებოდა თფილისის სომეხთ მსწავლული ტერ-ფილიპე ყაითმაზაშვილი, რომელიც სომხურს ენასაც ასწავლიდა მოწაფეებს. ესევე იყო ხატვის მასწავლებლად და ხაზვის. მას სწავლა ვენეციაში აქვდა მიღებული.

თელავის სემენარიის გახსნის დღე იყო 1781 წ. ეს დღე თელავში დიდის ამბით იქმნა მიღებული. სწავლა დაიწყო სექტ. რექტორად დანიშნეს გაიოს ნაცვლიშვილი. სემენარიის გახსნის დღეს სიტყვა წარმოსთქვა რექტორმა გაიოსმა და ანტონ კათალიკოზს ასე მიმართა: ქართველებს სასწავლებლები ძველიდგანვე გვაქვდა. გვაქვდა ყველა ხარისხის სასწავლებელნი. ქართული სასწავლებლები ზრდიდნენ ისეთ წარჩინებულ პირთ, როგორც მაგალითებრ აქ ბრძანებული დოსითეოსი ბრძანდება და სხვანიც. დიახ, ჩვენ გვაქვდა ჩვენებური სასწავლებლები, რომელნიც უმაღლესად აჯილდოვებდნენ ქართველთა შვილების გონებას. ხოლო ასეთის, ანუ სლავენურის წესებით არსებული სკოლები .კი არ გვაქვდა. ეს პირველი მაგალითი გახლავსთ. სიტყვაში მოხსენებული დოსითეოსი გახლავსთ გვარად ჩერქეზიშვილი, ნეკრესელი, კაცი სამღრთო მეტყველი ფილოსოფი. სომხურის და ელინურის ენიდამ ამან სთარგმნა მრავლად სამღრთო შინაარსის და ფილოსოფიური წიგნები. ამანვე სთარგმნა 1780 წლებს ვრცელი „დიალექტიკა“.

– 9 –

დიახ ბრძენი პირი გახლდათ ეს პირი და ძე ქართულის სკოლის და ფილოსოფიურის სწავლის. ეს პირი მართლაც შესანიშნავია თავის დროის კვალად. იგი მოკლულ იქმნა 1795 წ. სპარსთაგან და ტკვარში ჩაგდებულ. უნდა მოგახსენ-

ნოთ, რომ გაიოსის სიტყვის თანახმად ჩვენ გვაქვდა ჩვენ-
ბური სასწავლებლები, საკუთარს ქართულს პედაგოგიაზედ
დამკვიდრებული და აღორძინებული. სკოლებში ქართულს
წესებს გარდა ბერძნული და სპარსული სწავლა განათლების
წესებიც აქვდათ მიღებული. ხოლო ამ სასწავლებლის გახს-
ნიდამ კი ქართველთ განაგდეს სპარსული და ბერძნული და
სლავენურ-რუსული მიიღეს, რომელიც უფრო ევროპიულს
სწავლის წესებს ემსგავსებოდა. სპარსული წესები იყო ის,
რომ მოწაფენი მუხლ-მოკეცილები იყვნენ სასწავლებელში
და პატარ პატარა ნაალებზედ ისხდნენ. სწავლობდენ დილი-
დამ საღამომდის და გაუჩერებლივ. ყოველივე ეს და ამ გვა-
რები გააუქმეს და უფრო ევროპიული წესები შეიტანეს ქარ-
თულს სკოლებში 1782 წლიდამ. მაშინ თფილისში იყო 11-
მდე სკოლა და ერთი სემინარია: 1. სემინარია, 2. ქართველ
კათოლიკეთ სასწავლებელი, ევროპიულად დაარსებული 1626
წლებს, 3. საექიმო და სადოსტაქრო სასწავლებელი, 4. სო-
მეხთა სასწავლებელი, 5. კათალიკოზის კარის სკოლა, 6. მე-
ტეხის სასტამბო სკოლა, 7. ჯვარის მამის სამრევლო სკოლა,
8. სიონისა, 9. ანჩისხატისა, 10. კალოუზნისა და 11. ქა-
შუეთისა. ამ სკოლებს გარდა სხვა სასწავლებლებიც იყო,
კერძო. მათი ცნობები არა გვაქვს. იმიტომ აქ მათ არ ვასა-
ხელებთ. ერთს კი მოვიხსენებთ: სამხატვრო და სახაზავი სკო-
ლის გამგე და მასწავლებელი იყო თფილისელი სომეხი –
ტერშმოვანი, ვენეციას გაზრდილი. ამასაც აქვდა სკოლა.
მეფე ერეკლეს თხოვნით ამან დახატა თფილისის პლანი 1783
წ. მოვიხსენებთ იმასაც, რომ საქართველოში რუსულის და
სლავენურის ენების სწავლებაც ამ დროდამ შემოიღეს ქარ-

– 10 –

თველთა. 1626 წ. დაარსებულ კათოლიკეთ სასწავლებელ-
ზედ დღეს სდგას ორ კლასიანი სასწავლებელი და სომეხთ
იმ დროის სასწავლებელზედ დღეს სომეხთა ნერსესიანის სე-
მინარია.

იმ დროს, როცა საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, თუმცა
საქართველოს დედა ქალაქი – თფილისი დაქვეულ-დანგრეული
იყო, მაგრამ როგორც ზემოთაც ვსთქვით, სხვა და სხვა სა-
სწავლებლებიც თავის ზომით არსებობდა. კერძოდ დაარსე-
ბულ სკოლებს გარდა მაშინ საქართველოს ერში ისეთი ჩვე-
ულება იყო, რომ ვინც კი თავის შვილს სადმე ხელობაზედ
ან ვაჭართან მისცემდა შეგირდად, იქ პირობას ართმევდა ოს-
ტატს, რომ ხელობასთან წერა-კითხვაც უნდა ესწავლებინათ
და მასთან დღიური ლოცვები. აზიის მცხოვრებთა საშუალ
მომწყვდეულს ქართველს ერს თავის სულის ძალა ადვილათ
არ ელეოდა. იგინი მედგრად იცავდნენ თავიანთ ქვეყანას და
თუ არ დიდის გაჭირებით ისე არ სთმობდნენ მამაპაპეულს
მამულს, ე. ი. სამშობლო ქვეყანას, ენას და სჯულს. ქარ-
თველნი სომეხების, ბერძნების და სხვებივით 500-600 წლის
წინათ კი არ დავეცენით, არამედ კარგა გვიან, ისიც უგვან

პირთა უმეცრებით.

ამ მთავარ ძალას ქართველის ერისას იცავდა ხალხი, მისი მარჯვენა, სკოლა, სკოლაში დედა ენის ხმარება, სამშობლო, ან საკუთარი ეკლესია, ეკლესიის ქართული ენა და სამეფო მართვა გამგეობაში ქართული ენის ხმარება. ეს მცნება იცავდა ქართველ ტომს შეურყევლად და მედგრად მოსავდა მტრის საწინააღმდეგოდ. იმიტომაც იყო, რომ ქართველი ყოველთვის „ქუდზედ კაცს და მდევარს“ ჰყვირილა და სხვანი. დამონებული ერის ვითარება კარგად ესმოდათ, იცოდნენ, რომ დამონებული კაცი მარადის უნდა იქმნეს მოკატუნებული, მონა, დაცემული, დაბრიყვებული და იმიტომაც არ უხრიდენ ქედს დაუძინებელთ მტერს. სამარადისოდ თვით არ-

- 11 -

სებობის მნატვრელთ დიდი სურვილი აქვდათ თავიანთ თვით არსებობის და იმიტომაც იყო რომ ყოველ აოხრების შემდეგ უცბათვე ხსნიდნენ სკოლებს, ეკლესიებს ანახლებდნენ და ყოველივეს აღშენებას აძლევდნენ. ასე იყო ქართველთ ვითარება და ამიტომაც მოხდა რომ 1795 წ. სექტემბრის შემდეგ თფილისი მალე მოშენდა, გაკეთდა სკოლები, გაიხსნა განახლებით საექიმო სკოლა და მასთან მოჰყვა მესაათების, ხელობის სწავლის სასწავლებელიც. საექიმო სკოლა 1788 წლებში იქნა თფილისში გაფართოვებული დოქტორ რეინგესისაგან. მესაათის სკოლის მეთაურობას მესაათე ნემენცი გოტფლიდი სწევდა. დოქტორ რეინგესი და ნემენცი მესაათე გოტფლიდი პატივცემულ იყვნენ მეფე ერეკლე და გიორგისაგანაც. ასე იყო ქართველი ტომის ვითარება და მის საეროვნო მცნებას თავის შესაფერი ძლიერება ასულდგმულებდა და ამეტყველებდა.

დროთ ცვლილების და რუსეთის გამგეობის წყალობით ქართველთ შორის ყოველივე ეს ამოვარდა და მოისპო 1800 წლის შემდეგ. გარემოებამ და შინაურმა არევ-დარევამ ქართველები და საქართველო რუსის მთავრობის წინაშე ისე ჩენილ იქმნა, რომ ვითომც ქართველებს ძველადგან არც სკოლები აქვდათ, არც მასწავლებლები ჰყავდათ, არც სახელმძღვანელოები, არც ნასწავლი კაცები, არც მსწავლულნი მეცნიერნი და ფილოსოფნი და არცა რამ სხვა ასეთნი. თუ რამ აქვდათ და ისიც რუსთა გავლენის ქვეშ აღორძინებული. ასეთი ცნობები გაიფინა მთავრობის და რუსთა წინაშე, მაგრამ ყოველივე ეს იყო ჭორი, მოგონება მტრობით, ზიზღით, დამცირებით, უკან დასაწევად და მასთან მის ძახილად, რომ ქართველები არაფერი იყავით, არაფერი გაქვდათ, ყოველივე ჩვენ რუსებმა მოგანიჭეთ. ამის ძახილი მათ იმავე თავიდგანვე დაიწყეს და ბევრნი დღესაც ამას გაიძახიან, მაგრამ ტყუილად და უსაგნოდ.

- 12 -

უნდა ითქვას, რომ ამ ტყუილი ცნობების გაფენის მიზნით რუსნი კი არ არიან და რუსის მთავრობა, არამედ ჩვენ ქართველები ვიყავით, ჩვენ დავეჩვიეთ ქვე-მძრომელ ტყუილებს. რასაც ჩვენ ვლაპარაკობდით და ვსწერდით, რასაც ჩვენ ვუბნებოდით რუსებს, ისინიც იმას გვეუბნებოდნენ და უფლებას აქვს, რომ დღესაც გვითხრან.

ასე იყო თუ სხვა ფერ, საქართველოს თავის დამოუკიდებლობის შემდეგ ყოველივე წაერთვა ხელიდამა და თითქმის მოუკვდა, თავისი ყოველივე გარდაეცვალა და მის მაგიერ ვერც ახალი აღუშენდათ რამე. ამიტომ ქართველნი ახალ მთავრობის ხელში დაშთნენ ცარიელები, თითქმის ერთი სკოლაც კი აღარ აქვდათ 1801 წლიდამ. ამ გარემოებას ძალაუზნებურად მთავრობამაც მიაქცია ყურადღება, სკოლის გახსნა აუცილებელ საჭიროებად დაინახეს, რადგანაც ამ სკოლის საშუალებით მოსწავლეთა შორის რუსულს ენასაც შეიტანდნენ, მერე აქ ნასწავლის კაცებით საქართველოში, ქართველო შორის გამეფდებოდა ეს ენა. ეს საჭიროება ქართველებმაც დაინახეს, იწყეს ერთგულად შესწავლა. ამ სწავლის ცდის შედეგს დღევანდელი სურათიც ასაბუთებს. თფილისში ახალი რუსული სკოლა იქმნა დაარსებული 1804 წლიდამ. ერთად ერთი ეს სკოლა იქნა მთავრობისაგან ქართველებისთვის გახსნილი. სკოლის უფროსად დავით რექტორს ნიშნავდნენ, მაგრამ ამან არ ქმნა, ულუაშებს ვერ მოვიპარსავო, ეს როგორც მაშინ წესად აქვდათ რუსის სასწავლებლის მასწავლებელთ. დავით რექტორს თავის დროის კვალად დიდი ცოდნა აქვდა მიღებული ქართულ სკოლიდამ. 1787 წლის შემდეგ თელავის სემინარიის რექტორად გაიოსის ნაცვლად ეს იქმნა დანიშნული. დავით რექტორი მღვიძარე იყო და მწუხარებით მზერდა ქართველ ერის საქმეთა გარდაცვალებას და მათ მაგიერ უცხო ტომის საქმეთა გაუცნობელ წესების შემოღებას.

– 13 –

პირველ სასწავლებლის გახსნა პირველ დღეიდანვე საქართველოში ქართველთ ერის წინაშე გაჩნდა უკუღმართის სამხედროს თვისებით და მონური დისციპლინით. სკოლა გახდა იარაღათ გარუსებისა, გადაგვარებისა. სამწუხაროდ, იმ დროის მთავრობა მარტოდ გარუსებით ხედავდა თვის ერთგულ ძეთა გამრავლებას, ამით ლამოდენ მთელი აღმოსავლეთის ადგილების დამორჩილებას და ერთგულ ქართველ გმირების გაჩენას. დროებით არც მოტყუვდნენ იგინი და მართლაც გაიჩინეს თავგანწირული ისეთი გმირები, რომელნიც მათის ერთგულებით მტერს ზედ აკვდებოდნენ. მტერთან პირის პირ ბრძოლა კი არა და საქმემ იქამდის მიაღწია, რომ თავად-აზნაურებთ შორის, ვინც კი მოწინავე ოჯახის შვილებს ეკუთვნოდნენ, დაიწყეს გადაგვარება, გარუსების ნატვრა, ქართული ენის დავიწყება. რუსულის შესწავლა საქმემ და ქართველთ ნატვრამ იქამდე მიაღწია, რომ 1820 წლებში ქარ-

თველთ წარჩინებულთ ხმა მაღლა იწყეს გარუსესის შესახებ ნატვრა. გარუსეებს ითხოვდა აუცილებლად ახალი მთავრობის დამყარება, მისი ენის შემოტანა და გამეფება, მისი კანონების ხმარება და ცოდნა. ვინც ეს ენა იცოდა, აბა ის იყო ბედნიერი და იმას მოსდიოდა ცხოვრება, სამსახური, ჩინები, ორდენები, სამსახურში უმაღლესი ხარისხი, თვით გენერლობის მიღებაც. ხალხის ასეთ უკუღმართობის და მის განცისკროვნებას თვით მძლავრი ცხოვრების მახვილი ჰქმნიდა და ჰქარგავდა დიდის სიმაგრით.

გარემოების ძალა და ქართველთ დიდებულთ უკუღმართობა იქამდე მივიდა, რომ ქართველთ აშკარად ჰგმეს დედანა, ისტორია და ქვეყანაც კი. ქართულ ენას გლეხების ენად სთვლიდნენ. დაბრმავებულთ და გადაგვარებულთ აღარაფრის მოსაზრება აქვდათ თვინიერ გარუსეებისა. 1825 წ. მთავრობა ისე აღტაცებული იყო ქართველთ გადაგვარებით, რომ მთავარმართებელი პეტერბურგში უმაღლეს მთავრობას სწერს

– 14 –

შემდეგს: „ქართველებში გარუსების საქმე ისე წინ წავიდა, რომ დღეს ქართველს უთხრა ის ქართველია, იმით იგი გაჯავრდება, იწყენს და მაშინათვე გეტყვის, რომ მე რუსი ვარ და არა ქართველიო“. ეს ცნობები და ბევრიც ამ გვარები მოყვანილია „კავკასიის აქტებში“. უნდა ითქვას, რომ მთავარ-მართებლის ცნობა მართალია. თავის მხრით ამაშიაც ჩვენა ვტყუით, როგორც უკუღმართნი და არა რუსის მთავრობა.

1813 წლების შემდეგიდან ქართველთ თავიანთ ვინაობის ყოველივე დასთმეს, დაკარგეს უფლება, ისტორია საიქიოს ჩააბარეს, ქართული ენა მეტ ბარგად აღიარეს, ქართული მწერლობაც ფეხქვეშ გაქეღეს, აუარებელი ძველი წიგნები და ნამეტურ ხელნაწერები ხევასა და ფხრეწას მიეცა, ძვირფასი ძველი ხელთნაწერები იარმუკაზედ მეწვრიმლებში ფუთობით სახევე ქაღალდათ ისყიდებოდა. ეს ჭეშმარიტია, მთელმა ქართველობამ უნდა იცოდეს, რომ მათ დაჰკარგეს ძრიელ ბევრი ძველი ისტორიული წიგნები. ქართული ენა და წიგნი აღარავის აგონდებოდა, ყველას გარუსება ადგა თვალი და სადავო ქაღალდების და აპელაციების წერა. ვისაც კი შვილები ჰყვანდათ, ყველა იმას ავალეზდა ამ შვილებს, რომ მათ რუსული ენა და წიგნი ესწავლათ, გარუსებულიყვნენ ყველაფრით. ვისაც ოჯახში გარუსებული შვილი ჰყვანდა, მოძულე ქართულის ენის, წიგნის და ისტორიის, აბა ის იქებოდა და იდიდებოდა. ეს გარემოება იქამდის ფართოდ იყო გართხმული ქართველთ შორის, რომ იგი უყურადღებოდ არ დაურჩა ილია ჭავჭავაძესაც და მან შემდეგის სტრიქონებით შეამკო 1820-30 და 40 წლების ქართველთ მამანი და დედანი.

„თქვენ არ ხართ ისა, რომ დედან-ენა ბრძანებით დასთმეთ აღმოსაკვეთად, შიშით არც კარში და აღარც სახლში, მას აღარ ხმარობთ, თქვენდა სარცხვენად“ და სხვანიც.

არ იფიქროთ, რომ ესეთი უკუდმართობის თესვა მართოდ მთავრობის და რუსების ბრალი იყოს. არა, ქართველების უფრო მეტი გახლავსთ. ვ. ორბელიანმა მიაჩნო, რომ თვით მამაჩემიც კი გვიტატანებდა სახლში, რომ ქართულ ენას და ლექსების წერის მაგიერ რუსული ენა და აპელაციების წერა შეისწავლეთო. ერთ დღეს შემოვარდა ჩემს ოთახში, ქართული წიგნები დამიწო და მე კიდევ დამიყვირა, რომ დაანებეთ ქართულს თავი, ქართული ენა გლეხ-კაცებისაა, ანუ ტეტებისა არისო. ასეთი აყალმაყალი მაშინ ბევრს ქართველ ოჯახებში ტრიალებდაო. მეორე პოეტმა გრიგოლ ორბელიანმაც ასე წარმოსთქა 1879 წ. რომ ქართულ წიგნსა და ენას ვინ რა თავში იხლიდაო. ან გაზეთი რა საჭირო იყო და ან წიგნიო. ეს სულ ივან ივანიჩმა კერესელიძემ აიტეხაო. თორემ ქართულს წიგნსა და ენას გლეხების ენად სთვლიდნენო. ჩვენც თუ რამეს ვსწერდით, იმას შინაურულად, მეგობართა და ნაცნობთათვის და არა დასაბეჭდათო.

ეს მართალია და ჭეშმარიტი. ქართველთ მართო ენა და მწერლობა კი არა ჰგმეს და დაივიწყეს, არამედ იგინი მასთან ერთად ჰკარგავდნენ თვის გლეხთა სანაწილე მიწებსაც და ყოველივეს ფლანგავდნენ, სჭამდნენ და მით იღვევოდნენ თვის ტერიტორიებზედ როგორც დედა-ენით და ისტორიით, ისევე ადგილ-მდებარეობით და თვის საკუთრებით. ქართველის ასეთის ტუტუცობით სარგებლობდნენ მრავალ ფულიან და შემძლებულ გვამნი და იგინი ჩოტკით და ანგარიშით ქართველებს მეღურად ეცოცებოდნენ და გვეღურად ჰკბენდნენ. ეს კიდევ არაფერი და მრავალნი სიხარულითაც ივსებოდნენ და მით ხითხითებდნენ. ზოგნი იტყოდნენ დაღუპულთ ქართველებზედ: გავარუსეთ, გავარუსეთო. თვით სულის მამა ეგზარხოხსებიც ამის მალამოებათ გაჩნდნენ საქართველოში. იგინი ქრისტეს ტრაპეზის ფლობის მაგიერ ნამდვილს მებატონობას სჩემობდნენ, ბოქაულობას, ჟანდარმობას და ჯაშუშობის

როლს თამაშობდნენ, თავიანთის მლიქვნელობით თვით მთავრობასაც ატყუილებდნენ, თვით ქრისტეს სახელს პოლიციურის ბრძანებით მოსავდნენ სასულიერო სემინარიაში, ქართველთ შვილებს აძულებდნენ ქართულ ენას, საქართველოს ისტორიას, თვით ქართულ გალობასაც კი ავიწყებდნენ და ყოველივე ამის მაგიერ სლავენურს ასწავლიდნენ და აყვარებდნენ. საქმე ისე დაატრიალეს, რომ ქართველებში მთლად მოისპო ქართული გალობა, მღვდელთ-მთავართ წირვაც დაავიწყდათ, სიონში გაუქმდა ქართული ენა და ყოველივე ამის დასამტკიცებლად მოვიყვან თუნდა შემდეგ მაგალითს:

1840 წლებში, გელათში დროებით გაამწესეს თფილისის სემინარიაში კურსს დამთავრებული და მთავრად ნაკურთ-

ხი ერთი იმერელი, რომელიც წირვა-ლოცვის თქმაში უნდა გასწორებულიყო. მისვლისთანავე ამან გელათში რუსულად დაიწყო წირვა და სულ „პაკი-პაკის“ იძახდა. ერთმა მოხუცებულმა თავადის ცოლმა შენიშნა ამ მთავარს, რომ „პაკი-პაკის“ ნუ ამბობო, ხალხს არ ესმისო. მთავარმა უთხრა: მე რუსული მიყვარს, ქართული მგლების ღმუილს ჰგავსო. კვირა დღეს კიდევ ასე სწირა ამ მთავარმა. წირვის შემდეგ ამ დედაკაცმა ვეღარ მოითმინა და მთავარს გზაში გამომავალს მაგარის ჯოხით დაუწყო ცემა და თან უყვიროდა: „აი შენი პაკა-პუკი, შე მამამაღლო“ და მრავალიც სხვანი. ასეთი პირნი მაშინ საქართველოში ერთი და ორი კი არ იყო, არამედ მრავალნი. ყველა იგინი აღზრდილ იყვნენ ველურად და მთავრობის ბოროტების სახსრად და დამხმარედ. ასეთ პირთა წყალობით თფილისში მოისპო ყოველივე ქართული ენის ხმარების და მის-მაგიერ სხვა დამყარდა. იქმნება არ დაიჯეროთ და ჩვენ კი თამამად ვიტყვით, რომ თვით ქართველ მღვდელ-მთავრებსაც კი ერთ დროს ქართულს ენაზედ წირვის შესრულებაც კი დაავიწყდათ და დღესაც კი ქართულს ენაზედ მთავრის, მღვდლის და ბერის კურთხევაც კი აღარ იციან

– 17 –

როცა ამათ აკურთხებენ, მაშინ იგინი სლავენურად ასრულებენ. ამაზეა ნათქვამი „როგორც ერიო, ისეთიც მღვდელი“.

ასე მოეწყო საქმე. ისე მოემართა ჩვენი ბედი რუსეთის ხელში XIX საუკუნეში, რომ ნაცვლად წინსვლის და წარმატების, ჩვენი ბენტერა დიდებულთა ოჯახები გადაგვარებას და მოსპობას მიეცა. ქართული ენა მოკვდა მათში და თუ იყო კიდევ სადმე დაშთენილი, ისიც დევნას იყო მიცემულ. ამ დიდებულებთა ასეთი გულგრილობა იქამდის იყო წინ წასული და ცნობილი, რომ მრავალნი უცხონი ქართულ ენას თამამად და გაბედვით „ძაღლის ენას“ უხმობდნენ. ეს ენა იგმობოდა ასევე თვით სემინარიაში ქართველ მოწაფეთა წინაშე. სხვა სასწავლებლებში უფრო ბევრად სდევნიდნენ და სტანჯავდნენ. ქართული ენის ტანჯვას და დევნას დიდი ისტორია აქვს. ბევრი გმობა და წამება ნახა ქართულმა ენამ. ამის მეოხებით ქართველი მოწაფენიც ხშირად იდევნებოდნენ. დევნა ამის გამო თავის ზომიერებასაც იყო გადასული. ამ უკუღმართობის შესახებ ხშირად ყოფილა სჯა და კამათი. ასეთ კამათს ყოველთვის ჰყვანდნენ მეტყველნი და გულშემატკივარნი ქართველთა, თუმცა მცირედ კი იყვნენ, მაგრამ მაინც იყვნენ და ეს მცირე გუნდი დიდათაც დრტვინავდა ჩვენის ტომის შავს ბედზედ.

XIX საუკუნის პირველს წლებიდან ქართველთათვის არ იყო სასწავლებლები და არც იხსნებოდა მრავლად და თუ რამე არსებობდა, ისიც მკვდარი იყო თავის წესებით ქართულთა წინაშე. იგი ქართველთა შვილთათვის მხოლოდ სახელით არსებობდა, სხვა რამ საეროვნო მნიშვნელობა მას სულ

არ აქვდა ქართველთა განათლების წინაშე. სწავლის მხრით ქართველთა მეთა საქმე იმ სიდიადით არ მიდიოდა, ეს როგორც უნდა მომხდარიყოს. მართალია ქართველ მეთათვის სწავლის კარი გაიღო, ისიც ვიცით, რომ მთავრობა ქარ-

- 18 -

თველთა შვილებს სწავლისთვის აძლევდა დახმარებას, რომ ოღონდ ყმაწვილებს კი ევლოთ სკოლაში სასწავლებლად, მაგრამ ეს იყო დროებითი და ამას თუ შვრებოდნენ იმიტომ კი არა, რომ ვითომც მათ ქართველთა შვილების განათლებისათვის გული შესტკივოდათ, არამედ ეს იყო იმ მიზეზით, რომ მათ რუსული ენის მცოდნე პირნი სჭირდებოდნენ. ასეთ პირებს კი აბა როგორ მოამზადებდნენ და გამოზრდიდნენ, თუ არ ასეთის ოსტატურის სკოლის საშუალებითა. ეს გახლდათ მიზეზი სკოლების დახსნის და მოწაფეების წაყვანის. ამის გარეშე სხვა მეტი არაფერი იყო პირველ დროებში. ქართველთა შვილებს საჩუქარს მით უფრო აძლევდნენ, რადგანაც ქართველნი მათს სკოლებს სულ არ ეტანებოდნენ და სამტროს თვალითაც უმზერდნენ.

დროის განვლის წყალობით ქართველთა გლეხთა შვილებმაც იცნეს დროთა ცვლილება და მისი გარემოება. მცირედ რუსთა სწავლის საქმეც საჭიროდ და სასარგებლოდაც იცნეს, ამიტომ სკოლის კარისაკენ ყურება დაიწყეს. ამ გარემოებას უფრო ფხიზელის თვალთ სამღვდელთა მზერდა. ამათმა ასეთმა მზერამ გამოიწვია თფილისში სასულიერო სემინარიის დაარსება, ესე იგი ისეთი სასწავლებლის გახსნა, საიდანაც ქართველთა შვილები ცოდნას მიიღებდნენ და მთავრობაც მიადგებდა თავის აზრს, ქართველებში რუსულ ენას გაავრცელებდა და არა საგანთ ცოდნას, განათლებას და მეცნიერებას. ამიტომაც საქართველოს ეგზარხოსი აჩქარებდა ასეთ გამრუსებელ სემინარიის მალე დაარსებას და ეს მალეც იქმნა მოხერხებული, თფილისში 1818 წ. გაიხსნა საქართველოს მეთათვის სემინარია. ასე რომ 1820 წ. თფილისში ქართველთათვის ორი ფართო სასწავლებელი არსებობდა: კეთილშობილთ სასწავლებელი, დაარსებული გარუსებულის მთავარმართებელის ციციშვილის მიერ 1804 წ. მერე ეს სასწავლებელი 1818 წ. თფილისის კლასიკურ გემნაზიად გადააკეთეს

- 19 -

და ახლად გახსნილი სემინარია. ასე და ამ გვარადვე დახსნეს პატარ-პატარა სასწავლებლები სამაზრო ქალაქებში და ასევე იმერეთში. ყველგან, სადაც კი ქართველთა ერის მიწასა და საკუთრებულს ტერიტორიას შეადგენდა, ყველა ამ სასწავლებლებში ქართველთა შვილებმა იწყეს სიარული და სწავლა. კაი იყო თუ ავი, ქართველთა მანც არ დასტოვეს სწავლის საქმე უყურადღებოთ, ნელ-ნელა შეეჩვივნენ ყოველივეს და 1825 წლებში ისე მოეწყო საქმე, რომ ქართველთაგანნი ორ-

ნი რუსეთის უმაღლეს სასწავლებელშიაც წავიდნენ სასწავლებელად. ესენი იყვნენ სოლომონ დოდაშვილი და პ. იოსელიანი. ს. დოდაშვილმა პეტერბურგის უნივერსიტეტში დამთავრა სწავლა და პ. იოსელიანმა მოსკოვის აკადემიაში.

უნდა მოგახსენოთ, რომ საქართველოში სკოლების დახსნასა და გამრავლების დღიდგანვე ქართველებს თან დაჰყვათ ერთი უბედურ გარემოებათაგანაც, რომელიც სხვა ყველა ახალ მოვლენილ უცხო თესლის ტომის სენისა და ბრძნებლობისაგან დიდათ განირჩევიდა. ჯერ არა იყო რა და თუ იყო და ისიც ქართველ კაცის გონებრივ წინსვლას შხამივით ერთხმოდა გარს. ეს უკუღმართობა და უკანონო ანუ უადამიანო ბოროტება გახლდათ შემდეგში: საქართველოს სკოლებში პირველ გახსნის დღიდგანვე სულ უცხო ტომის ანუ ქართული ენის არა მცოდნე მასწავლებელნი იქმნენ დანიშნულნი. ამათ ქართული ენის არაფერი იცოდნენ და ბავშვებმა კიდევ რუსულის ენის. ასეთი მასწავლებელნი არც ქართველ ხალხს იცნობდნენ, არც ქართველ ბავშვის ბუნებას და არც კიდევ სხვა ასეთებს. ასეთი მასწავლებელნი რაკი თავიანთ ვალს კარგად ვერ ასრულებდნენ და ყმაწვილებს ადვილად ვერას ათვისებდნენ, ამიტომ მათ ამაზედ ჯავრიც მოსდიოდათ დიდათ და მასწავლებლობის მოვალეობის აღსრულების ნაცვლად დესპოტებათ ითვლებოდნენ, ბავშვების მტანჯველად და მღვეწელად, მაგრამ მათი მახვილი არც ამი-

– 20 –

თი თავდებოდა. იგინი ბავშვებს სკოლაში პირველის დღიდგანვე უკლავდნენ სწავლის გრძნობას, ხალის და თითქმის ყველაფერს აიარალებდნენ. ეს იყო მათი შრომის ნაყოფი, გარუსების მალამო და მთავრობისაგან გამოგონებული იაზმა. მაგრამ ვიტყვით იმასაც, რომ ერთიც უჯიშო იყო, უდღეო, მეორეც და მესამეც, თუმცა ბოროტ უცხო ტომის მასწავლებელნი არა ტყდებოდნენ და ბავშვების ყოველს ნაკლს თვით ბავშვებისავე უნიჭობით ხსნიდნენ. აბა ამას ვინ დაუშლიდათ მათ.

ამათ საქმეთ გაიხადეს ქართველებზედ ძვირის ლაპარაკია და ბოროტების დაწამება ასე: ქართველებს რუსების სწავლა სძულთ, ქართველ კაცს სწავლა არ უნდა, რადგანაც იგინი აზიელები არიან და ჭანდრის ქვეშ თამალობის, სმის, ქეიფის, თამაშობის და მღერის მეტი სხვა არა შეუძლიანთ რა, ქართველები უნიჭოები არიან, ქართველ ბავშვებს სწავლა არ შეუძლიანთ, იმიტომ რომ იგინი ტვინით გალაცხებულნი არიან, რადგანაც მათ მამა პაპასაც ბევრი ღვინის ლოთობით ტვინი აღარ უფარგათ, ქართველები სულ ლოთობის დროს არიან შექმნილ-გაჩენილნი და აბა ასეთ ხალხის შვილებს რა უნდა ვასწავლოთ, არაფერი. უცნობ მასწავლებლებთან ასეთი ღირსების სახელი დავიმსახურეთ პირველის დღიდგანვე და ეს დამკვიდრებული სახელწოდება თითქმის 1820 წლებიდან ჩვენს დრომდისაც კი მოაღწია და ესევე ბოროტება

თვით 1878-88 წლებშიაც იქმნენ სხვა და სხვა უცხო ტომის პედაგოგებთან წარმოთქმულ განმარტული თამამად. მართლაც და ასეთ გარემოებამ პირველის დღიდგანვე ქართველ ბავშვებს გული გაუფუჭეს, ხალისი წაუხდინეს და სკოლაც შეაჯავრეს, რაც მართლაც და მათს რიცხვს ყოველთვის სპობდა სასწავლებლებში წინსვლის და გამრავლების ნაცვლად.

უცნობ და უცხო მასწავლებელთა ბოროტებას ვერაფე-

- 21 -

რი უდგებოდა წინა და თვით ქართველებსაც არავინ ჰყვანდათ ისეთი, რომ ამ გარემოებას წინ აღდგომოდა, რამე ეთქვა. მეორე: ან რა საჭირო იყო ეს მათთვის, როცა მათ ერთის მხრით გულში ქართველობის უარსაყოფელი აზრებიც ეპარებოდათ, ხოლო ქართველის სახელით რომ ჰკიცხავდნენ მათ უცხო ტომის მასწავლებელნი, ეს კი ძრიელ ეთაკილებოდათ, ვერ ითმენდნენ და მტრობაც ენერგებოდათ გულში. 1828 წლების შემდეგ შემდეგისად იგრძნეს ქართველთა თავიანთ თავის და შვილების შესახებ უკანონო კიცხვაგმობა და მხოლოდ ამ დროდან გაბედეს პროტესტების განცხადება. ამ ცნების მიზეზათ უნდა ერთის მხრით ჩაითვალოს სოლომონ დოდაშვილი და მეორეს მხრით კიკნაძე ბერი, ხოლო ამაზედ უმთავრესად პოლონეთის უნივერსიტეტებიდამ საქართველოში ტყვეთ გამოგზავნილი სხვა და სხვა საგანთა პროფესორები, რომელნიც თფილისში სცხოვრებდნენ და ქართველებში დიდს ზე გავლენას ახდენდნენ. ესენი აღვიძებდნენ ქართველებს და თვალებს უხილებდნენ მამულისშვილობისთვის. ეს პროფესორები პოლონეთის უნივერსიტეტების დაკეტვის შემდეგ საქართველოში ჩამოუყვანიათ სულ ხელფეხში ხუნდებ შეყრილნი. იგინი თუმც პოლონელნი იყვნენ, ქართული ენა არ იცოდნენ, მაგრამ ქართველ ერს, როგორც პოლიტიკურად დაცემულთ, კი თურმე დიდათ აღვიძებდნენ, გულში სამშობლო ქვეყნის ცნობლობის ნაპერწკალთ უნთებდნენ. ქართველნი მათ ამისთვის დიდად აფასებდნენ და ხშირად აქეთ-იქით ოჯახებშიაც ჰპატიჟობდნენ. ნიკოლოზ ბარათაშვილის სახლში ესენი ხშირად დაიარებოდნენ, ასევე სხვათა ოჯახებში და ყველგან ლაპარაკობდნენ მაღალის განსმჭვრეტელობით. ასეთ ცნობათა მომთხრობ ქართველთა თვით ჩვენს დრომდე მოაღწიეს. ამაზედ ცნობა პირველად მე 1882 წ. დავბეჭდე. პოლონელ პროფესორთა 1830 წ. თფილისის წრეები და მის საშუალებით ქადაგება ნათელი

- 22 -

ქეშმარიტება გახლავსთ. სამწუხაროთ ამაზედ ცნობები კი სულ არ გვაქვს, ხოლო ის კი ვიცით, რომ ნ. ბარათაშვილის სახლში ერთხელ წვეულება ყოფილა. იქ მოწვეულთ პოლონელთ პროფესორებს ისეთი სიტყვები უთქვამსთ, რითაც პო-

ლონეთის ხალხთა მიზამკვით ქართველთაც ჩაუხედნიათ თავიანთ გულში და ბედსა და გარემოებასაც დაჰკვირვებთან. სამწუხაროდ დღეს ასეთ ცნობათა მომთხრობთ რიცხვი სულ აღარ არის, ხოლო იმ დროის თფილისში მცხოვრებთ პოლონელთა შთამომავალნი კი საქართველოში დღესაც მრავლად სცხოვრობენ. ვინც კი ძველად მოსული პოლონელები არიან საქართველოში, ყველა იგინი იმ დროებში არიან აქ გამოგზავნილნი და დასახლებულნი საყოველთაოდ სასჯელისათვის.

II.

ჩვენ მივიდეთ ისევ სკოლებსა და იმ დროის უცხო მასწავლებლებზედ.

ასეთ უკუღმართ მასწავლებელთა წყალობით ქართველ შვილების განსაწურთნავად და გასამცნებლად დაშთენილ გახლდათ მხოლოდ ერთად ერთი რუსული ენის შესწავლა. ქართველი თუ რუსულს ენას შეისწავლიდა, მაშინ ის არც „გლუპი გრუზინი“ იქმნებოდა და არც „დურაკი“. ამიტომ მათ თავიანთი მოძღვრება საქვეყნოდ გამოჰფინეს, ქართველნიც და არწმუნეს ამაზედ და მიტომ საერთო რწმენის წყალობით სკოლებში ქართული ენა ისე აღკრძალეს, რომ ვინც კი ამ ენაზედ სკოლაში რამეს იტყოდა, იმას დასჯიდნენ, სცემდნენ, „ბეზაბედათ“ დასტოვებდნენ, შინაც გაუჯავრდებოდნენ ამისთვის და მერე ყველა უნიჭოდ ჩასთვლიდა, სწავლის მიღების არ მოყვარედ. ასე დატრიალდა ჩვენი საქმე ჩვენს სამშობლოში და ასეთის უკუღმართობის გზით წავედით სწავლის ასპარეზზედ მთავრობის მომხრე მასწავლებელთა წყა-

– 23 –

ლობით. ჩვენ ასეთ უგვან მასწავლებლებთაგან ვერა შვევისწავლეთ რა და წინსვლის მაგიერ ერთს საფეხურზედ გავჩერდით, ჩვენი შვილების საქმე თავის შესაფერს უზომო მდგომარეობაში მოთავსდა, ენის უცოდინრობამ ქართველ ბავშვებს დიდი ზარალი მოუტანა, ქართველთ რუსული ენა არ იცოდნენ და რუსებმა ქართული. უგვან და უკუღმართ მასწავლებლებთა წყალობით ქართველთა წინაშე დაიბადა ისეთი აზრები, რომ ქართველებმა თუ რუსული ენა ისწავლეს, მაშინ ისინი არც „გლუპი“ იქნებიან და არც „დურაკები“, ერთის სიტყვით, ამ ენის ცოდნა ყველა საქმეში გვიშველისო. ამ ქადაგების მცნება საქვეყნოდ მოჰფინეს. ბავშვებს კლასში აუკრძალეს ქართული ენა. ვინც ამ ენაზედ ხმას ამოიღებდა, იმას სასტიკათ სჯიდნენ. დრო გადიოდა და ჩვენ კი მაინც ვერას ვსწავლობდით, მთავრობის უკუღმართ მასწავლებელთ ეშმაკობა უნაყოფოდ შთებოდა და ჩვენ კიდევ წინსვლის მაგიერ განათლების მხრივ უკან ვრდომას ვეძლეოდით. ამის მიზეზების დაკვირვება კი ქართველებს სულ არ აქენდათ. ქართული ენის მოკვლამ და სკოლებში აღმო-

კვეთამ ერთობ დიდი ზარალი მოგვიტანა, მოგვსპო სული-
ერად და ხორციელადაც ისე, რადგანაც სწავლის წესები
მკვდარის, გაუგებარის ენით და წესებით სწარმოებდა, ამი-
ტომ ბავშვებიც ვერაფერს სწავლობდნენ. ერთს მეორე-
სი არა ესმოდათ რა, ყველაფერი არეულ-დარეული იყო.
სამწუხაროდ ასეთ უკუღმართობას თვით ქართველნიც აძლევ-
დნენ მხარს.

დრო და გარემოებამ ისე მოაწყო საქმე, რომ თვით ჩვენს
დროს, 1870 წლებს, ერთმა ქართველმა მოძღვარმა გ. ხ.
მთავრობის რევიზორს მოხსენება მისცა და აუწყა შემდეგი:
„ქართული ენა ისეთი ტლანქი და ბრიყული ენა არის, რაც სწავ-
ლის დროს ყმაწვილებს სასტიკათ აბრიყვებს, აყრუებს. ამიტომ ვი-
თხოვ რომ ეს ენა სემინარიაში მოსპობილ იქმნეს და ქართველ

– 24 –

ბავშვებს პირდაპირ რუსულად დააწყებინოთ სწავლა და ამ ენით ას-
წავლოთ“. ეს ჭეშმარიტია, მართალი. ამ სიტყვების მთქმელი
მაზეზღარა ქართველი მოძღვარი დღესაც ცოცხალია. ასეთ
პირთა რიცხვი კი მაშინ დიდი იყო ქართველთ შორის და
ყველა მათგან მთავრობის უჯერო მასწავლებლებთან ერთად
ქართული ენის მდევნელებათ და მომკვლელებათ ითვლებო-
დნენ სკოლაში. მათმა შრომამ ნაყოფი მოიტანა და მათის
წყალობით ქართველი ბავშვები სკოლაში ადვილად ივიწყებდ-
ნენ დედა-ენას, ისტორიას, მწიგნობრობას. დავიწყების გარ-
და, ქართველებში გაჩნდნენ ისეთი გმირებიც, რომელთაც
ქართველობა და საქართველოს ხსენება სათაკილოდ მიაჩნდათ,
სამარცხვინო, ანუ საძრახად. ესენი თამამად ჰგმობდნენ თვის
ერს, ქვეყანას, ენას და მწიგნობრობასაც, იმიტომაც აღარას
მისდევდნენ ამ ქვეყნის და ერისას.

გათახსირდა ქართველი ერი, იგი დაადგა სიმჩატის და
გადაგვარების გზას. თავიანთ სამშობლოში ქართველები და-
ბრმავდნენ. მართალია თვისას ყველაფერს ჰკრძალავდნენ, მა-
გრამ ვერც რუსული ენით მიდიოდნენ წინ დროის შესაფე-
რად. მათს ქვეყანაში მათს გვერდით სხვა ტომის ერნი კი
თავიანთის ენით ახელდნენ თვალს. ქართველების საქმე ისე
დაეცა, ისე დაიღუპა, რომ მათ ძველი განათლების ძალაც
დაკარგეს და მის მაგიერ ვერც ახალი შეიძინეს, ყოველივე
წაერთვათ. ამ შავბნელ დღეებმაც განვლეს. დაბრმავებულ
ქართველებმა სხვათა მიზამვით თვალები გაახილეს, მალე მი-
ხვდნენ თვის სიბნელეს, უმეცრებას, ქვეყნისაგან ზურგის გა-
დრეკას, ყოველივე უბედურებას. გონს მოსულნი მცირედ
დუმილსაც მიეცნენ, მაგრამ ერთობ გვიან. სწავლის ასპარეზ-
ზედ თამამად გამოსვლა და განათლებით თვალის გახილება
არამც თუ მუშა და ხელოსანთა შვილებისთვის იყო ძნელი,
არამედ თვით შემღებულ თავად აზნაურთათვისაც, რომელ-
თაც მთავრობის მლიქვნელობით საეროვნო მცნება დახშული
აქენდათ და თვალებიც დახუჭული.

ჩვენის დახუჭულის თვალეზით და ეროვნულის გამქრალის გრძნობეზით ერთობ ცუდს წერტილამდის მივედით. ჩვენს მტერთ-მოყვარეებს შეუსრულდათ ყოველივე და მართლაც ქართველნი მხოლოდ ჭანდრის ქვეშ ქეიფსა და ძილს მივეცენით, სწავლისათვის აღარავის სცალოდა. ამის წყალობა გახლდათ, რომ ერთ დროს თფილისის კლასიკურს გემნაზიაში მოწაფეთა შორის წელიწადში ქართველი ან ერთი გაათავებდა და ან ესეც არა. პირველ კლასში რომ ქართველი 20 ყმაწვილი ყოფილიყოს, უკანასკნელ კლასამდე 1- ან ორზედ ჩამოვიდოდა, დანარჩენთ ან გამორეკდნენ და ან თვითონ გამოვიდოდნენ სასწავლებლიდამ. ერთისა და მეორის მიზეზით გახლდათ ის, რომ სწავლის წესები ქართველ ბავშვებისთვის იყო მკვდარი და უვარგისი. ასეთ უჯიშო სწავლის წესების წყალობა გახლავსთ, რომ ქართველ ბავშვებმა უნიჭოების სახელი დაიმკვიდრეს. ერთი სიტყვით, 1840 წლების შემდეგ ჩვენს დედა ქალაქში სწავლის ასპარეზზედ ნამდვილ კამპულებათ გავხდით, ჩვენი ყველაფერი მოკვდა.

ძველად ქართველთ როცა აქვნდათ თავიანთი სკოლა და მასში გამეფებული დედა-ენა და მის საშუალებით სწავლა, მაშინ მათ დროს შესაფერად ყველა საგანზედ ნათელი წარმოდგენა აქვნდათ. მათმა გონების სინათლემ იქამდის მიადწია, რომ მათ არ დაურჩათ ქართულს ენაზედ უთარგმნელი არც ერთი სამეცნიერო წიგნი და დოსითეოს ნეკრესელმა თვით ვრცელი „დიალექტიკაც“ კი სთარგმნა ქართულს ენაზედ. ასეთი საჭიროება იყო მაშინ ქართველთათვის. სკოლაში ქართული ენის მოკვლის და გამოდევნის შემდეგ კი გაქრა ყოველივე ეს და მისწყდა ხმა დედა-ენის საშუალებით ნათლად გაგება განღვიძებისა. ამოვარდა ყოველისფერი ძველის მცნების და გაუგებარის ენის წყალობით დაიხშო ყოველივე. მინამდის სკოლაში დღეს ქართველი ბავშვი რუსულ ენას ისწავლის საგანთა შესასწავლად, მინამ რუსის ბავშვები უკვე

წინ მიდიან სხვა და სხვა საგანთა შესწავლით თავიანთი დედა-ენის საშუალებით. ქართველნი კი რჩებიან უკან. ვისაც შეძლება აქვს, ის თავის შვილს სახლში გამომცდელს უჭერს და მით ამზადებს მას. სამწუხაროდ, ჩვენ ქართველებს არც ეს შეძლება გვაქვს და ამიტომ ჩამონარჩენები ვართ უკან. ასე და ამ გვარად ჩვენი ძველი დროც დავკარგეთ, სკოლაც, მასში გამეფებული ქართული ენა და მასთან ყოველივე მეცნიერებაც.

ჩვენი უბედური გარემოების, სიმკვდრის და დაძინების დროს მაინც აქა-იქ იყვნენ თითო ოროლა ისეთი პირნიც ქართველთა, რომელნიც საქართველოს მამულისშვილობით ბრწყინავდნენ, ქართველ ტომის საქმეს ნათელის თვალთ უმზერდნენ, ნამეტურ გულ-მტკივნეულობა აქვნდათ მიპრობი-

ლი ქართველთ ძეთა აღზრდასა და განათლების საქმეზედ. უამისობა ჩვენგან არც შეიძლებოდა, რადგანაც დრო მიდიოდა, საქართველოში კერძოდ და კავკასიაში საზოგადოთ მცხოვრებთა რიცხვიც თვალს ახელდა, განათლებას ეძლეოდნენ და ქართველნი კი ერთს საფეხურზედ სჩერდებოდნენ, მთელს თფილისის საშუალო სასწავლებლებში ხშირად ერთი ქართველიც არ ათავებდა, უნივერსიტეტში და სხვა უმაღლეს სასწავლებელში ხომ ჭაჭანება არ იყო. თითო ოროლას სემინარიიდან გზავნიდნენ აკადემიაში სასწავლებლად. იმერნი კი ცოტათი სჯობდნენ ქართლ-კახელობას. არამც თუ მუშა და გლეხკაცობას, არამედ თავად-აზნაურის შვილებსაც ქუთაისის გემნაზიაც მრავლად იძლეოდა სწავლა-დამთავრებულთ და მათში გლეხი და მუშა ხალხის შვილებიც ერივნენ.

ქართველ გლეხთა და მუშათა უსწავლელობის საქმე იყო დიდი ნაღველი, გულ-საწვაკი და სავალალო შეგნებულთათვის. ასე დაქვეითებულთ ცხოვრება აქვდათ წამხდარი. მათ სჩაგრავდა ყველა, ზეკუცია, მთავრობა, ბატონყმობა, მოხელე და თითქმის ყველა, ვისაც კი ხელში რამე ეკავათ. საქმე

- 27 -

ისე იყო დაღუპული, რომ ასეთ სამწუხარო მდგომარეობაში მყოფთა ერთი მოსაზრების ჰოვსილაც აღარ ეძლეოდათ, რომ მათ ეფიქრათ რამე თავიანთის შვილების განათლებისა კი არა, თუნდ მარტოდ წერა-კითხვის შესწავლის. მთელს ქართლსა და კახეთში მუშა და გლეხთაგან ვერ ნახავდით ვერც ერთს ნასწავლს ექიმს, ვექილს, ტეხნიკს, ინჟინერს და ვერც სხვა რამ ნასწავლს კაცს. რაც შეეხება ქართველ ქალთა განათლების საქმეს, იგიც ცუდს კალაპოტში მოთავსდა.

ქართველ ქალთა ძველი ცოდნა მკაცრად დავარდა. მათში მოისპო ძველებურ-შინაურულად წერა-კითხვის სწავლება და მის მაგიერ ახალს დროში მათში შესაფერად არა წავიდა-რა წინ. ძველ დედაკაცებმა იცოდნენ ყოველთვის ქართული წერა-კითხვა და ახლებისთვის კი ეს დავარდა და მათ საქმით გახდა რუსის სალდათებსა და აფიცრებზედ თვალების ნათება. ეს გახდა მათ ძველების სამაგიერო ჯილდოდ. გლეხთა და მუშათა ოჯახებში ძრიელ იშვიათად რომ წიგნის მცოდნე და მკითხველი ყოფილიყოს. 1870 წლამდე ისე დავა სწავლის საქმე ამათში, რომ ამაზედ უკანასკნელი აღარა იქმნებოდა რა.

რამდენიც ხანი გადიოდა, იმდენი ქართველი ერი თავის სამშობლოში მკაცრად ეცემოდა. მათს დაცემულს სამშობლოს ასპარეზზედ სხვა ტომის მეხაშე, მენაგვე და ასეთ მუშაკთა შვილებთაგან ბევრმა მიაღწია უმაღლეს სწავლის კარს და ქართველთაგან კი ვერც ერთმა. ვისაც ხალხის ცხოვრებისათვის გული შესტკივოდა, იმისთვის ეს დაფარული არ იყო. ყველა კარგად სჩანდა და ის გარამოებაც, რომ მაშინ სასწავლებლები არსებობდა მხოლოდ შეძლებულ კაცთა შვილებისათვის, ხელოსანთა და მუშათათვის კი ეს ერთობ შორს

იყო, თუმცა მცირედ თავადაზნაურებიც მისდევდნენ სწავლის საქმეს, მაგრამ სამწუხაროდ, მათი სწავლის საქმეებში მოქალაქური ვითარება და მისი ტრფიალება სრულიად დამ-

– 28 –

ხობილი იყო. იგინი ჯერეთ არ სწავლობდნენ და თუ ვინმე სწავლობდა, ისიც ან კადეტის კორპუსში და ან კიდევ სხვა ასეთ სასწავლებელში, უფრო-კი თოფის და დამბაჩის ხმარების სწავლით მიდიოდნენ წინ. იქნება ზოგ ალაგას ესეც საჭირო იყოს, მაგრამ ამასაც ზომა უნდა აქვნიდეს და არა წრეს გადასვლა. მთავრობასაც ეს წრეს გადასვლა უნდოდა და თვის ერთგულ გამირების გაჩენა. ასე მიბრძანდებოდნენ ჩვენი დღე-ღამეები და დრონი. ქართველი ერის გული და სული უმეცრებაში ილეოდა, ყოველივე მოსპობას ეძლეოდა. ამიტომ ჩვენ ჩვენს მოწინავე თავადაზნაურობას ერთობ ვყვედრით, მათზედ გული ერთობ გვტკივა და ვკიცხავთ მათ. ამის მხრივ დიდი დანაშაული მიუძღვით როგორც ქვეყნის წინაშე, ისევე ქართველების და თვით თავიანთის ოჯახისაც.

ვიტყვი იმასაც, რომ ქართველ ერს ყოველს დროს, თუნდა ამ სულის დაღვევის დროსაც კი, როგორც ზემოთაც ვსთქვით, ქართველთ შორის, იყვნენ თითო ოროლა ისეთი პირნიც, რომელთაც ჩვენს ტომის საქმეებზედ ფხიზელი შეხედულება აქვნიდათ. ეს პირნი ჩვენის ქვეყნის და ერის შესახებ დიდის მამულისშვილობით იყვნენ აღვსილნი. ამათი მამულისშვილობა იყო გულს მდუღარებით გარემოცული. ამიტომაც მათ განიდრახეს ისეთი ღონისძიების მოძებნა, რითაც დაცემულ ქართველთ უსწავლელთ შვილებს ფეხზედ დადგომა და სწავლება შეეძლებოდათ, სწავლით წარმატება, წინ სვლა, სამოქალაქო ასპარეზზედ გამოსვლა, თვალის გახილება და სხვანი, რითაც კი დღეს ქართველი ერი არსებობს და სუნთქავს.

ამათ განიდრახეს ქართველ შვილებთათვის საკუთარი სკოლის ანუ გემნაზიის გახსნა როგორც თფილისს, ისევე სხვა კუთხის ქალაქებშიაც. ამ დიდი საქმის წადილს ხელი შეუწყო იმ გარემოებამაც, რადგანაც თფილისსა და ქუთაისში ქართველთ თავადაზნაურთა საადგილ-მამულო ბანკებიც დაარს-

– 29 –

დნენ, რაც ზემოხსენებულ საქმის განხორციელების თათბირს ხელს უწყობდა დიდათ, ბევრს რამე იმედებს აძლევდა, მომავლისთვის დახმარების მიცემას ცხადათ ასმენდა. ამის უსმენლობა ჩვენგან კი არ შეიძლებოდა, რადგანაც ქართველოში რის სწავლის საქმემ იქამდის მიაღწია, რომ ქართველთ შვილები რეგვენებათ იქმნენ ცნობილნი, უმეცრებათ. ესეთი სახელი ქართველებს საქვეყნოთ მოეფინათ. ასეთის კიცხვით ჩვენ მარტოდ ქალაქ ადგილებში მცხოვრებთ ხელოსანთა და მუშებს ვეხებით. ამათ შეაძლოთ რომ ცნობილის გარემოების

წინააღმდეგ ებძოლათ, მაგრამ სამწუხაროდ ესენი ამისთვის არ სცდილობდნენ, არც ერთ მათგანი არ ზრუნავდა შვილების განათლებაზედ. ამასაც რასაკვირველია, თავის მიზეზები აქვს: მთავრობისაგან გამეფებულ უხეირო სწავლის წესები, მეორე, უმეცრება და მესამე, სილატაკე, რაც ქალაქის ხალხში კარგად იყო გაჩაღებული და ნამეტურ ქართველს მუშებსა და ხელოსნებში.

ჩვენის ტომის უბედურმა დღეებმა იქამდის მიაღწია, იგი იმ ისეთ წერტილამდის ავიდა, რომ 1870 წლებში თფილისის პირველ კლასიკურ გემნაზიის დირექტორმა, ჟილიხოვსკიმ, საჯაროდ ლექცია წაიკითხა და მთელი ქართველი ტომი მამაკვდავს ერს შეადარა. გარდა ამისა, იგიც სთქვა, რომ ქართველთ შვილები უნიჭოებიც არიანო. ამის საფუძველი მაქვს, რადგანაც იგინი სკოლებში იმ სიმრავლით არა სწავლობენ, რომ მათ ნიჭიერი ხალხის სახელი ვაკუთვნოთო. ასეთი შეხედულება დირექტორს წინააღმდეგ ცნობებით დაუგვირგვინდა შემდეგ დროს. ამ პირს გარდა სხვებმაც ისაუბრეს ჩვენს შესახებ და სამარის ხალხად გვაღიარეს. ესეც კარგი იყო ჩვენთვის, ერთის მხრით.

იგი მთავრობის კაცი იყო და ქართველთ უნიჭობის მიზეზებს იქ კი არ ეპოტინებოდა და ეძებდა, სადაც რიგი იყო, არამედ სხვაგან, სხვა კუთხეთა ბოროტებასა და უკან ვრდომამში ხედავდა, რაც თვით მათივე მთავრობის კაცებთაგან იყო

– 30 –

ქართველთ დასაღუპათ და დასაძინებლად აღმასული. მიტომაც გახლდათ, რომ ამ 30 წლის წინეთ ქალაქ თფილისის სასწავლებლებში ქართველ მოსწავლეთა რიცხვი ძალიან შემცირდა. რამდენიც ხანი გადიოდა, იმდენი მოსწავლეთა რიცხვი უფრო და უფრო მცირდებოდა. მცირდებოდა არა მართო ერთ ალაგას, არამედ ყველგან, მთელს საქართველოში ქართველთ შორის. მაშინ ყველასათვის ცხადი შეიქმნა, რომ ქალაქში მცხოვრებნი უფრო ადვილად ახერხებდნენ ყმაწვილების მიცემას სასწავლებლებში, რადგანაც მათი მდგომარეობა ახალი მოთხოვნილების წყალობით უფრო კეთდებოდა. ვაჭრობა, ხელოსნობა, სამსახური და ასეთ საქმენი უფრო მათ უწყობდა ხელს, რომ მათ მიეცათ თავიანთ შვილების ცხოვრებისთვის ფართო ასპარეზი, წინ წასულიყვნენ სწავლით, დაწინაურებულიყვნენ ეკონომიურად, შეეძინათ ცხოვრების მძლავრი სახსარი.

ჩვენი ხალხი კი, ესე იგი ქართველობა, რომელნიც მაშინ ქალაქს გარდა მთელის თფილისის გუბერნიის უმეტეს ნაწილს შეადგენდა მცხოვრებლებისას, უმეტესად იგინი სოფლად და სამაზრო ქალაქებში სცხოვრობდნენ და ამიტომ სკოლის საქმეების წარმატებით ესენი ვერ სარგებლობდნენ ისე, როგორც ქალაქში მცხოვრებთ უცხო ტომის ხალხი. ამიტომ ქართველნი მათ კონკურენციას ვერ გაუწევდნენ. ეს შეუძლებელი იყო, რომ ერს თავის ქვეყანაში სწავლის ასპა-

რეზონედ ფეხი წაედგა, უამისობა კი ჩვენის ტომისათვის გა-
ლესილი დანა იქმნებოდა. ქალაქ ადგილებში შვილების მი-
ცემას სწავლისთვის სჭირდებოდათ დიდი ფული და ეს კი
ძნელი საქმე იყო ქართველის კაცისთვის. ქალაქის მცხოვ-
რებნი კი ასე არ იყვნენ დატვირთულნი შვილების სწავლის
ხარჯისაგან. ამიტომ იგინი უფრო ადვილად ახერხებდნენ
შვილების სასწავლებელში მიცემას. ესენი ამით წინაურდებო-
დნენ, ყველა საქმით წინ გვისწრობდნენ. ქალაქის ეს მცხოვ-
რებნი იყვნენ სხვა ტომისანი და უცხოელები. ჩვენ ძირე-

– 31 –

ულნი კი უკან ვრდომას ვეძლეოდით. დაცემის მიზეზი იმაში
იკარგებოდა, რომ ქართველები არ ვიყავით უცხოელებივით
გაფხიზლებულნი, ჩვენ რუსებს უდროვოდ და მოუმზადებლად
და გაუგებრად ჩაუვარდით ხელში. ამ ჩავარდნისთვის ჩვენ
მომზადებულნი სულ არ ვიყავით. ჩვენი საქმე საქართველოს
მეფობის დაცემამდე ხმალი, ხანჯალი, თოფი და მტერთან
ბრძოლა იყო და სომეხთა კი ადრიდგანვე ანგარიში და ხე-
ლობა გაიხადეს საქმედ, ესე იგი ვაჭრობა და ხელოსნობა.
ჩვენს ქვეყანაში მათ წადგეს ფეხი წინ, ჩვენის რუსეთთან შე-
ერთებით მათ ისარგებლეს და არა ჩვენ. ვაჭრობა გაიხსნა,
მცირე მშვიდობის ჩამოგდება და რუსის მთავრობის დამყა-
რებამ მათ შემოსა წინსვლის შარავანდედი, ჩვენ კი უკან
ვრდომას მივეცენით. რაც ვიყავით ასი წლის წინედ და რის
იმედიც გვქონდა რუსეთთან დაკავშირების წყალობით, ჩვენ
წინსვლის მაგიერ უკან ვრდომას მივეცენით და სხვები ჩვენს
ასეთ გარემოებას არამც თუ მწუხარეს თვალთ უმზერდნენ,
არამედ დაგვცინოდნენ, მასხარად გვიღებდნენ და თან ზო-
მებსაც ხმარობდნენ, ჩვენს გაწყალებას, გათახსირებას, მამუ-
ლების და უფლების ხელიდამ ჩამორთმევას და თითქმის და-
ღუპვას, აღგვას ჩვენის მიწას-მამულიდამ. მერე განა მარტო
ესეთი დაღუპვა გლახებს და ქალაქის მუშებს ადგათ კარს,
არა, თვით ქართველ მოწინავე თავად-აზნაურთა შვილებსაც
კი, ასე და ამ გვარად, ერთის გზით და მრავალ მხროვანათ
ვეცემოდით ყველანი ერთად. დაცემის მიზეზი კი ის გახლ-
დათ პირდაპირ, რომ ძველი ძალა და ცოდნა დავკარგეთ.
მის მაგიერ ახალიც ვერ შევიძინეთ და ბოლოს დავშთით ხახა-
მშრალნი. ყველაფერი კი იბადებოდა ჩვენის უსწავლელობის
და თვალთ გაუხილებლობისაგან.

III.

ასეთი წყალწაღებული მდგომარეობა ქართველის ერი-

– 32 –

სა, ასეთი უკან ვრდომა და წინსვლის მაგიერ დაცემა ქარ-
თველთ ერთ საზოგადოების ნაწილმა კარგად იგრძნო და შე-

იგნო. ვსთქვით, რომ XIX საუკუნის შემდგომ რუსეთთან დაკავშირების წყალობით ჩვენ მილსა, ჭამას, სმას და წანდრის ხის ქვეშ ქეიფებს გავყევით. ჩვენთვის ამის მეტი სხვა აღარა იყო რა დაშთენილი. ქართველი გახდა მხოლოდ სამწუხარო სურათი წარსულის დიდის სახის მომდევრობისა. მოგახსენებთ იმასაც, რომ ასე დაცემის, გულხელ დაკრეფის და უკუღმართობის დროსაც კი ჩვენთ შორის თითო-ოროლა კეთილ საიმედო ქართველთ რიცხვი არას დროს არ მოსპობილა, იგინი ყოფილან ქართველის ხალხის ბნელის ცხოვრების დამის ვარსკვლავნი, მათ უღვიძებიათ ეს ერი და უმხნევებიათ წინ სვლისათვის, განათლების, გამხნევების და გაღვიძებისთვის. ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ თქვენ მტერს, რაც ჩვენ მოგვივიდოდა, საქართველოში ჩვენც ისე აღვიგებოდით, როგორც აღიგავნენ ერთ დროს მრავალ გამოჩენილ ბაგრატიონების გვარის ქართველთა გმირნი საქართველოს მიწა მამულიდამ. მადლობა გარემოებას, რომ ეს ასე არ მოხდა და ჩვენს გათახსირების და დაღუპვის დროს თითო-ოროლა პატიოსანი გვამნიც გვახლდნენ გარს. ეს იყო ჩვენი ერთად ერთი სასოება და იმედი.

ამიტომაც ასეთ პირთა მომდევართა უკეთეს გვამთა ამ 30 წლის წინეთ მოიკრიბეს თავი და მოისაზრეს, რომ დაეარსებინათ თფილისში სასწავლებელი ქართველი ბავშვებისათვის, უფრო სოფლის მცხოვრებთათვის ორის ჰაზრითა. პირველი: სასწავლებლის დაბალი კლასები მოწყობილიყო ქართულს ენაზედ და ქართული ენის შემწეობით უკეთესად შეესწავლათ რუსული ენა, უკეთესად გაეწიათ კონკურენცია ქალაქში მცხოვრებლების ბავშვებთან სკოლაში შესასვლელს ასპარეზზედ.

მეორე: რომ ქართველებს ჰქონოდათ თავიანთი სასწავ-

– 33 –

ლებელი ჯერ-ჯერობით მოსამზადებელის ხასიათით და მერე გარდაქცეულიყოს სრულ საშვალო სასწავლებლად. ეს ორი განძრახვა ქართველის საზოგადოებისა აღსრულებამა მოყვანილი. ეხლა თავად-აზნაურთა სკოლა წარმოადგენს დამოუკიდებელს სრულს კლასიკურს გემნაზიას, აქვს უფლება თავის მერვე კლასის მოწაფეებს დააჭერინოს ეგზამენიები მომწიფების ატესტატის მისაღებად, ამავე დროს, შინაური საქმეები მოაწყოს ისე, როგორც მოიფიქრებენ საზოგადოების გამგე კომიტეტის და პედაგოგიური საბჭოს წევრნი.

ეს დიდებული საქმეა ჩვენისთანა ხალხის ცხოვრებაში. აქედამ ცხადია, რომ მაღალ მნიშვნელობა სკოლისა აფიქრებინა გამგე კომიტეტს, რათა შესდგომოდა ღონის ძიების გამოძებნას და მიეღოთ ყოველ ნაირი ცდა, განუსაზღვრელი შრომა და სკოლის დასამკვიდრებლად სადმე შეეძინათ ადგილი და მასზედ აეშენებინათ შესაფერი სკოლის შენობა და სხვანი. მაგრამ ამას საზოგადოება როგორ მოახერხებდა, როცა ჯერედ ქართველთ თვით სკოლა და მისი უფ-

ლებაც არ აქვდათ ხელში, რომ თავიანთ ნებით გაეხსნათ სკოლა და ეწარმოებინათ ქართველ შვილების განათლების საქმე. დიახ, ამისთვის იწყეს შრომა და 1870 წ. მთავრობას დაუწყეს თხოვნა საქართველოში წერა-კითხვის გამავრცელებელის საზოგადოების დაარსების და ქართველ საზოგადოებისაგან საკუთარი სკოლის, ანუ მომავლის პროგიმნაზიის გახსნისა. ბევრის ცდისა და თხოვნების შემდეგ მთავრობამ შეიწყნარა ქართველთ თხოვნა და დიდის ეჭვით მაინც ორივე მოთხოვნა შეასრულა. ნება დართო ქართველებს, რომ წერა-კითხვის სამართველო და სკოლაც დაეარსებინათ. ეს ასეც მოხდა და ქართველმა საზოგადოებამ დაარსა ერთიცა და მეორეც .

სკოლის დაარსების შემდეგ გავიდა რამდენიმე ხანი. სკოლის გამგე კომიტეტი კარგად დარწმუნდა მასხედ, რომ სკო-

– 34 –

ლისთვის დიდს საჭიროებას შეადგენდა საკუთარი შენობის ქონვა. ამას ყველა კარგად გრძნობდა, რადგანაც სკოლა ხან-ერთ ალაგას აქვდათ მოთავსებული და ხან მეორე ალაგას. ამიტომ კომიტეტი შეუდგა თავის განძრახვის განხორციელებას. საქმის განხორციელება იქმნებოდა სკოლის შენობისთვის უპირველესად ადგილის შეძენა კარგს მხარეს. როგორც დასაწყისიდან ამ საქმეების შესახებ ამაგდარ მუშაკად ითვლებოდა ნიკოლოზ ზებედის ძე ცხვედამე, ამან ამ დროსაც გამოიჩინა შესაფერი შორს მხედველობა და ვერისკენ ვარაზის ხევის ახლოს სკოლის შენობისათვის იყიდა 14,400 საყენი ადგილი. ეს საქმე ადგილი საქმე არ იყო, მაგრამ ნ. ცხვედამემ ისე მოახერხა, რომ ადგილის სყიდვის საქმე ბევრს არავის გააგებინა, თორემ საქმე ჩაიშლებოდა. ქართველების არეულ-დარეული თავის ამბავი ვგონებთ ყველამ ვიცით. მასადაამე საქმის არევაზედაც ეჭვი არ უნდა გვექონოდა. ეს მაინც შემდეგ ისე მოხდა, როცა ზოგიერთებმა შეიტყეს, რომ ნ. ცხვედამეს სკოლისთვის შენობის ადგილი ვერაზედ უყიდნიაო.

ჰკიცხავდნენ მრავალნი ყვედრებით: ვერის მელებისა და ტურებისთვის უყიდნია სკოლის ადგილი და ქართველი ყმა-წვილები ვერელ ელიბუა მენახშირე და მეშეშეებისაკენ უნდა გარეკოსო. ამაზე ბევრ ნაირს მასხარობას, დაცინვას და საყვედურებს ასმენდნენ მყიდველს. მეორე სიძვირესაც სწამებდნენ. დაწუნებას, კიცხვას და ადგილის უხეირობას საზღვარი არ აქვდა. ქართველები ასეთი წუნია პატარძლები გახლავართ. თუ არა გვაქვს, მაშინ ვწუწუნებთ და თუ გვაქვს რამე, მაშინ ვიწუნებთ. მაინც ჭემმარტმა გულმა თავისი სიმართლის გზა-კვალი მალე მოიპოვა, აღნიშნულ სკოლის ადგილის მხარეს მიაწყდა მრავალი მსურველი ადგილების მსყიდველთა. ამით გარდა აქეთვე იყიდეს აუარებელი ადგილები სხვა და სხვა საშუალო და დაბალ სკოლების საკუთარ შე-

ნობის აღსაშენებლად. ასე და ამ გვარად მთელი ეს ვრცელი კუთხე შესყიდულ იქმნა სხვა და სხვა პირებისაგან ბევრად უფრო ძვირად, ათჯერ მეტ ფასად, ვინემც ნ. ცხვედაძესაგან შესყიდული.

ამის ნაყიდი იყო საჟენი 2 მ. და ამ ადგილიდამ ბევრად უფრო შორს, ქალაქის იქით, საჟენი 15-20-30 მ. კი გაიყიდა. ნ. ცხვედაძის საქმეთა წინაშე ამაგის დადებაზე არას ვიტყვით. ამას თვით საქმე ღალადებს და ჩვენ თუ ადრე ვკიცხავდით და დავცინოდით ამ ალაგის სყიდვის გამო, ეხლა მაღლობას ვუძღვებით. ადგილის შეძენის შემდეგ საქმედ უნდა გამხდარიყოს შენობის დაწყების თავდარიგი. ამის სამზადისსაც მალე შეუდგნენ და ზემოხსენებულივე ნ, ცხვედაძის თავოსნობით იმართებოდა სხვა და სხვა სხდომები, კრებები და აქ სჯიდნენ და არკვევდნენ შენობის გეგმის შედგენას, შემდეგ ამის გასინჯვ-გაჩხრეკას და ბოლოს შენობის აღგებას. ამის შესახებ თფილისის გუბერნიის თავადაზნაურთა ბანკის გამგეობაშიც მთელი რიგი კრებები ხდებოდა. აქაც ყოველ სხდომის დროს სკოლის შენობის დაწყების თხოვნით და თანხმობით თავდებოდა. ბანკი ამაში იღებდა მონაწილეობას. ამისთვის დიდი ამაგი მიუძღვისთ ილია ჭავჭავაძეს, დ. ყიფიანს, ნ. ცხვედაძეს, ი. გოგებაშვილს და სხვათაც. ყველას არ მოვსთვთ აქ.

ეს დიდებული საქმე მარტოდ გამგე კომიტეტის წევრთა გულმოწყალებით არ თავდებოდა. ამათ გარდა ამ საქმეში ყველა შეგნებული ქართველი თუ არა, ზოგი ერთნი მაინც იღებდნენ მონაწილეობას. ასეთ საქმის დაწყების მცნობთ შორის იყვნენ ზოგნი ისეთნიც რომელთაც გული პატიოსანის მამულისშვილობით უცემდათ. ამათის ცდით ძრიელ ბევრმა გაუწვდინეს ხელი ამ დიდებულ საქმეს, დიდმა, თუ პატარამ, ქალმა თუ კაცმა, მდიდარმა თუ ღარიბმა და ყველას თავის შემოღების და გვარად შემოჰქონდა თვისი მხვედრი ამ საშვი-

ლიშვილო საქმის აღსაშენებლად. ასეთ დიდებული საქმის აღშენების საქმეში სახელოვანი ადგილი უკავიათ ძმათა ზუბალაშვილებს, რომელთაც შესწირეს 86 ათასი მანათი. ესენი არიან განსვენებული სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი და მისი ძმები ლევანი, პეტრე და იაკობი.

დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილმა, ცნობილმა პირმა მთელს ქართველობაში, დიდათ მოყვარემ თავის ქვეყნის და ერის საქმეებისა.

ასლან გიორგის მდივანმა, რომელსაც თუმცა ჩვენ პირადად არ ვიცნობთ, ხოლო ის კი ვიცით, რომ იგი დიდი პატივის მცემელი ყოფილა სამამეულო ძეთა განვითარებისა.

გიორგი სვიმონის ძე განძიელმა, რომელიც უღვთოდ იქმნა სამეურნეო ბანკის თავდასხმის დროს მოკლული 1905 წ.

ივანე ბესარიონის ძე საგინაშვილმა, კაცმა დიდათ პატივის მცემელმა თავის თანამემამულეთა შვილების განათლებისათვის. ერთმა თავადიშვილმა 46 მ. შესწირა.

ამათ გარდა სხვათაც ბევრმა შესწირა თავის შემძლების და გვარად. ყველას მოხსენება აქ არ არის საჭირო. იგინი ამაზედ არც დაგვემდურებიან, ვინაიდგან მათი პატიოსანი შესაწირვის მნიშვნელობა თავის გზას არ ჰკარგავს, იგი ხმარდება ჩინებულ შთენს, ისეთს შთენს, რომელსაც ზემოხსენებული შემწირავნი ყოველთვის თავისუფლად ნახვენ და მით დასტკებებიან კიდევ. მათმა ჩინებულმა შენაწირავმა თავის კანონიერი გზა მიიღო და იგი უკვდავ სამთლად დაშთა მათ თანამემამულეთა ძეთა წინაშე. თუმცა შემწირველთა რიცხვი ყველა ქართველთ წრიდამ იყო, ხოლო ვიტყვით იმასაც, რომ იგი არც ისე უხვად გახლდათ, ისევ და ისევ ჩვენებურად, ქართულად, თორემ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ სკოლა დღეს დამთავრებული იქმნებოდა. მაინც რაც იყო და ვინც რა შესწირა, უეჭველია ამ დიდებული საქმის სასარგებლოდ ისტორია არ დაივიწყებს მათ სახელებს და ცნო-

- 37 -

ბებს, მინამდის ქართველ ტომის წინაშე ამ შენობის კედლები მკვიდრად დაშთებიან ქვეყნად, მინამ ამათი სახელებიც წარწერილი იქნება ამ ტაძრის კედლებზედ და დაუვიწყარი.

სხვა ტომთა წინაშე შეიძლება ასეთ სკოლის შენების საქმეს დიდი მნიშვნელობა არ ექმნეს, ჩვენთვის კი მას დიდი საშვილიშვილო მნიშვნელობა აქვს ქართველი ერისთვის. იგი დიდი სახმარია, დიდი კერა განათლებისა, დიდი ტაძარი ქართველ ტომის თვალის გახილებისა. ამიტომ ჩვენ ქართველებს ჩვენის დაზღაზნილის ცხოვრებით დიდი იმედი და სიხარული უნდა გვაქმნდეს, რადგანაც ამ სკოლის შენების და შეწირვის საშვალეებით ჩვენ ვისწავლით საზოგადო საქმეთა შემწირველობის მნიშვნელობას, რაც დღემდე იგი ქართველთ წინაშე ერთობ იშვიათი იყო.

ამ გარემოებას ქართველებმა დიდი ყურადღება უნდა მიაქციონ, ისწავლონ საზოგადო საქმეთა პატივისცემა, შემწირველობა და სხვანი, რაც კი აუცილებელს საჭიროებას შეადგენს ჩვენის ტომის განახლების ისტორიისთვის.

იშრომონ და იმეცადინონ, რომ ამ დიდებულს შენობას, ამ ქართველთ ძეთა გონების ტაძარს მრავლად და ხშირად შესწირონ ფული, ფულს გარდა მამულები და ნივთებიც, ვისაც რა ექმნება და გაემეტება.

ასევე უნდა იმეცადინოს ყოველმა ქართველმა, რომ მან თავის სიცოცხლეში ამ სკოლას და ქართველთ შვილების განათლებას რამით არგოს, თუ სიცოცხლით არა, მაშინ სიკვდილ შემდეგ მაინც დასტოვოს რამე ამის სასარგებლოდ, რათა მით ღარიბ ქართველთ შვილებმა მიიღონ განათლება. დავარწმუნებთ ჩვენს თანამემამულეთ, რომ ამაზედ ძვირფასი მათთვის სხვა არა იქმნება რა.

წინააღმდეგ შემთხვევაში ქართველთ შრომა და ამაგი
ამაო იქმნება, ყოველი კაცი სიცოცხლით თუ სიკვდილით
მარგებელი უნდა იყოს თავის ერის და შეუძლო ხალხთა შვი-

– 38 –

ლების განვითარებისა. სხვა აბა რა საშუალებით და გზით უნ-
და დაწინაურდეს ჩვენი ერი, თუ არ ასეთის დახმარებით,

IV

სკოლის შენობის კეთება დაიწყეს 1900 წლიდან და
დღემდე კეთდება. შენობა არის უზარ-მაზარი, დიდი, ფარ-
თო, კარგს სუფთა ალაგას, წინ ვარაზის ხევი უძევს, მეორეს
კუთხისკენ ვერის ხევი, დასავლით და სამხრით სოფ. ლისის,
წყნეთის და ვერის მთები, წყნეთის მხრიდან უხვად სცემს მან-
გლისის, კოჯრის და ბეთანიის ნიაფს, ჰაერი არის მშვენიერი.
თფილისში თითქმის პირველი ადგილი უნდა დაეთმოს ამ კუ-
თხეს ჰაერის მხრით, აქვე ახლოს ლისის ტბაც არის. სკოლის
წინ, ეზოს განაპირა, ვარაზის და ვერის ხეობის ფერდობზედ
ვაზის ვენახიც არის გაშენებული. ეზოც ფართო აქვს და თავის
შესაფერი. ეს უზარმაზარი დიდი სახლი ოთხ სართულიანი
არის, სადაც მოთავსებულია გემნასტიკური დარბაზი და ას-
ოციც კარგა მოზრდილი ოთახები, მშვენიერი შესანიშნავი
დარბაზი, ერთი საგემნასტიკო, ერთი საკრებულო, ერთი სა-
მუზეო, ერთი სამკითხველო, რომელიც იქნება განსვენებუ-
ლის სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილის სახელობა-
ზედ. ერთი სიტყვით, რაცკი აწინდელ თანამედროვე მეც-
ნიერთ არხიტექტურა და პედაგოგიური მოთხოვნილება მოი-
თხოვს, ყველა ეს მიღებულია სახეში და მოყვანილია აღსრუ-
ლებაში.

ამ უზარ-მაზარ შენობის გარდა, როგორც ჩვენ პროექ-
ტი ვნახეთ, სხვა და სხვა შენობაც იქმნება კიდევ სკოლის
არე-მარეში. ვენახი უკვე გაშენებულია. თფილისში ეს შე-
ნობა არის ერთად ერთი შესამჩნევი შენობა. ჩვენც ქართვე-
ლებს შვგვეძლება ვსთქვათ მტკიცედ, რომ ჩვენს უძველს სა-
ტახტო ქალაქ თფილისში გვაქვს მტკიცე, მაგარი ციხე გო-
ნებისა და ზნე-ხასიათის გასაუკეთესებლად. ჭეშმარიტად რომ

– 39 –

ეს ასე ქმნება და ქართველ ხალხის ცხოვრებაში, მეტად დი-
დებული მნიშვნელობა დაეთმობა ამ სკოლის გაკეთების და
მოწყობის საქმეს. დიდებულ საქმედ ჩვენ იმიტომ ვასახელებთ
ამას, რადგანაც ეს სკოლა და შენობა თითქმის ისეთ დროს
შეიქმნა და დაგვირგვინდა ქართველთა წინაშე, როცა ჩვენ
აღარაფრის ძალა გვქონდა, აღარა გაგვაჩნდა რა, არც სკო-
ლა, არც მისი არსებობის საჭიროების შეგნება, ამას გარ-
და დამხოზილი იყო ენის ძალა მისი პატივისცემა, მას-

თან ქართული საყდარიც მკვდარი გვაქვდა, ხელიდამ ჩამოცლილი. ვინც კი ჩვენი ისტორია იცის 1800-1860 წლამდე, იმას ის კარგად ეცოდინება, თუ ქართველი ერი რა დღეში მოთავსდა, რა გარემოებაში ჩავარდა, რა შავი ძალები შამოეხვია გარს, ამას მოკლედ კიდევ ავსუხავთ.

1804-1860 წლის ქართველთ ცხოვრების სურათი ეს გახლავსთ: საქართველო რუსეთს ჩაბარდა, ქართველებში გამეფდა ახალი მთავრობა და რუსული ენა – ქართველთ შორის, მრავლად გაჩნდნენ გარუსების მონატრენი, ქართველობას მკაცრად დაუწყეს გმობა, ათვალწუნება, თავადაზნაურობამ დაკარგა ძველი სიმამაცე, ქვეყნის ორგულობას მიეცა, ფლანგვას, მამულების დავას, ყმების დევნას. მოკლედ როის განმავლობაში ქართველთ ოჯახი დაეცა. მკაცრად იგმო ყოველივე ქართველთა, დაემხო ბევრი რამ ამ ერისა და ამ დამხობის მნატრელთაგანი და მის გამომხატველი თვით ქართველებშივე გაჩნდნენ დიდისაგან, ანუ მძლავრისაგან უძლურის შექმა ბუნების კანონიერს მოვლენად აღიარეს, ქართველთაგან ქართველობის დავიწყება და გარუსებაც საჭირო მოვლენად დაინახეს. „რის ქართველობა, რა ქართველობა, ვითომ რას გვავენებს უცხო ტომობა“, ეს სიტყვები ნამდვილი სურათია იმ დროის ქართველობის. 1804 წლიდამ ქართველთ გულზედ ხელები დაიკრიფეს და მთლად მკვდარს არსებობას შევადგენდით. ჩვენ შორის აღარც თვით ცნობიერება იდგავ-

– 40 –

და ფეხს, არც წიგნების ბეჭდვა, გაზეთების გამოცემა, სკოლების დახსნა და ბევრიც სხვა ასეთნი. ყოველივე მოისპო, ამოვარდა და ისე მძლავრად გაიქელა, რომ მისი ზომის ანუ სხვაში გამოიხატება მხოლოდ მთელის ქართველის გვარის მოსპობის ქადილი, ანუ მთელი ნაციის მოსპობა, სიკვდილი. მაღალი წოდების უმეტესობა ამ გზასა და კვალს დაადგა. მათში ყველაფერი გვაროვნული იგმოზოდა და იგმოზოდა ისე, რომ მასზედ უცხარესი სხვა აღარა შეიძლებოდა რა. ამიტომ მთელი ქართველი ერის სანატრ საგნათაც მხოლოდ გარუსება და გადაგვარება გახდა საქმეთ და საგნად.

ასე მირბოდენ დღენი და თვენი და ამ გარემოების წინააღმდეგ არავინ ჩნდებოდა იმ მაღალს წრიდამა და რიცხვიდამ, ვისაც ხელში მამულისშვილობის ფარხმალი ეკავათ. ისევ სხვა წრიდამ გამოვიდნენ ქართველთ ცნობილ სენის მოწინააღმდეგენი, უფრო მდაბიო და სულ უცნობ ძალისაგან წარმოიშობა ისეთ შესმენილთ ძალა, რომელიც წინააღმდეგ წავიდა ცნობილი სენის და დაიწყო მძლავრად მოქმედება. ამით იწყება ჩვენი გაღვიძების ხანა, ჩვენი წინსვლა და ყელა ამის გვირგვინად ისახება ახალი ძალა ქართველთა, ახალი მოვლენა 1860 წლებისა. ამის მეთაურნი არიან შემდეგნი გვამნი და მათივე თანამედროვე და თანაზიარნი: ნიკოლოზ ზებედის ძე ცხვედამე. ამ მოღვაწის ბიოგრაფია მრავალ ფეროვანი და მრავალ მხროვანია. მან ჰმუშავა თავის ქვეყნის ასპარეზედ

ადამიანურად და მამულისშვილურად. მან შეასრულა თავისი მხვედრი ვალი და თავის საკმელი შეიტანა თანამემამულეთა ძეთა განათლების ასპარეზზედ საკმევლად. ვინატრებთ და ვისურვებთ ქართველთ შორის მისებურ მხნე განათლებულ მუშაკთ გაჩენა-გამრავლებას. ჩვენს უბედურს დროში მას ამ დიდებული საქმის კეთების დროს არც მკაცრი მკიცხველი დაჰკლებია თვით ქართველთაგან, მაგრამ მას მაინც ამის გამო წარბიც არ შეუხრია. ვიტყვით, რომ ნ. ცხვედაძის შრო-

- 41 -

მის ისტორია არა მარტო ამ სკოლის ისტორიაში იქმნება მოთავსებული, არამედ XIX საუკუნის ქართველ ტომის გაღვიძების, განათლების და მწერლობის ისტორიაშიც კი, თუ კი ეს ოდესმე დაიწერება.

როცა სკოლის შენების გეგმა დამტკიცდა დასაქმე აშენების დაწყებით გათავდა, მაშინ გამოითქვა ეს ჰაზრიც:

კერძოდ საქართველოში და მასთან მთელს კავკასიაში ქართველ ტომის შესახებ გავრცელდა ისეთი ჰაზრები, რომ ვითომც ქართველ ტომს ძველადგანვე ხელოსნობის და მის ავკარგიანობის გაგებისა სულ არაფერი სცოდნიათ. ვითომც რაც კი რამ დიდებული ნაშთებია საქართველოში ძველად გაკეთებულები და დღემდე დაშთენილნი, რომ ყველა იგინი სხვა ტომის ხალხთა ხელოსნებთაგან არის ნაკეთები. ვითომც ქართველებმა მარტოდ სოროების თხრა იცოდნენ და სხვა ამის მეტი არაფერი. ასეთ კიცხვა-გმობას ჩვენის ტომის შესახებ თვით მწერლობითაც მოვისმენდით. ამიტომ ამშენებელს კომიტეტის მეთაურთაგან გამოთქმული იქმნა ის ჰაზრი, რომ ამ შენობაზედ ჩვენ მარტოდ ქართველი ხელოსნები უნდა ვამუშაოთო, მათის ხელით უნდა გავაკეთოთ, ვეცადოთ, რომ ამ ხერხით დავარღვიოთ ის ცნობები, რომ ვითომც ქართველები უნიჭოები არიან და არაფრის მკეთებელნიო. დიახ, ეს ასე დაასკვნეს და ასეც შეასრულეს, მთელი შენობა, ზოგიერთი რამ საქმეთა გარდა, მთლად ქართველი ტომის მუშათა და ხელოსანთაგან გაკეთდა, რომელსაც მეთაურობდა ჩვენში კარგად ცნობილი ხუროთმოძღვარი სიმონ კლდიაშვილი, კაცი თავის დროის კვალად გულ-შემატკივარი და მცოდნე თავის საქმეთა. ამ პირსაც კარგი ამაგი მიუძღვის ამ დიდებულს საქმეზედ და მასთან სკოლის შენების ზედამხედველს დიმიტრი დუმბაძეს. ვიტყვით იმასაც, რომ შენების დროს ზოგიერთ მუშაკთა და ხელოსანთაც არ მოუკლიათ თავიანთი ზომიერი შრომა ამ დიდებული საქმის აღსამართავად და ყველას შეუ-

- 42 -

ტანია თავის შრომის ნაწილი ამ საშვილიშვილო დიდების აღსაშენებლად. თუმცა ისიც კი უნდა ვსთქვათ, რომ ქართველ ხელოსანთაგან ხშირად მტრობა და ქიშპობაც ექმნა განცხადებული, რაც რასაკვირველია ყოველივე მათის შეუგნე-

ბლობით ხდებოდა და არა რამე კარგის მოსაზრებით. ჩვენ ამით ვსდუმებთ და ვიტყვით, რომ დიდებულ საქმეს მომავალში ისტორია დიდებულათვე აღემართება და მას მრავალნი არ მოაკლებენ თავიანთ შემძლების და გვარად შესაფერს დაფასებას.

V

ჩვენი სკოლის აღშენების ისტორიას სახელად დიდებული საქმე ვუწოდეთ. ამ სახელწოდების მიცემის დროს ჩვენ აი რა საქმით და საგნით ვხელმძღვანელობდით:

საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგ ოფილისში ქართველთ მუშა და ხელოსანთა რიცხვი ერთობ დაეცა, წინსვლის მაგიერ მათ უკან იწყეს ვრდომა. მათ ამხობდა ჯერეთ ბატონყმობა, მერე მთავრობა, მისი უსამართლო მოხელეთა მახვილი, მესამე რუსული ენის უცოდინრობა და მეოთხე, გაუნათლებლობა. მთელმა საუკუნემ ისე იწყო განსვლა, რომ ქართველთ მუშა და ხელოსნის შვილთაგანმა ვერც ერთმა ვერ მიაღწია საშუალო სასწავლებელს. უმაღლესი სასწავლებლის ხომ კარიც არ უნახავთ ამათ. ერთის სიტყვით, მთელი თფილისის ქართველთ მუშა-ხელოსანთა და თვით ვაჭრებთ შორისაც ვერ ჰპოვებდით ერთს განათლებულს კაცს. ეს გარემოება დიდათ აწუხებდა ქართველთ შესმენილ ძალას თფილისში. სხვა ტომის შვილებთაგან და ისიც მუშა და ხელოსნებთაგან კი აუარებლად იწყეს სკოლის ასპარეზედ გამოსვლა, თვით მენაგვის შვილებმაც. მათგან ბევრმა მიაღწია უმაღლეს სწავლის კარამდისაც და ბევრ მათგანმა მომავალში თფილისში დაიკავა დიდი ადგილი, ხელთ იგდო იაფ-ფა-

- 43 -

სად აუარებელი მამულები და სხვანი. სადღეისოდ ამ ტომის ძეთა განათლებულთ შვილები ერთი ათად გაიშალნენ წელში, გამრავლდნენ და ისე წავიდნენ წინ, რომ უკანასკნელ მათმა რიცხვმა თფილისში დაჰფარა არამც თუ მარტოდ გლეხთა და ხელოსანთა შვილები, არამედ თვით ქართველთ მოწინავე თავადაზნაურებიც.

ყველა ამ საქმეებთან ჩვენი ერთი უბედურება ისიც გახლდათ, რომ ვისაც შეძლება აქვნდა, სწორედ მისი შვილი ისწავლიდა სკოლაში, ვისაც ეს არ აქვნდა, იმისთვის არც სწავლის კარი იყო ღია და იგინი შთებოდენ გაუნათლებლად. სწავლა ფულით იყო ყველგან და თფილისის ქართველ მუშა და ხელოსნობა კი ისე იყო დაცემული ეკონომიურად, რომ მათ ცხოვრებაში ფული არსად იყო, მას ამის სახსარი არ აქვნა და იმიტომ არც სწავლაგანათლება გახლდათ მათის შვილებისთვის. დაცემაც შეიძლება და დაცემაცა, მაგრამ ისე დაცემა კი როგორც თფილისის და მასთან მთელი საქართველოს მუშა და ხელოსანი იყო დაცემული სწავლა-განათლების მხრივ, ეს კი მეტის მეტი იყო და შეუდარებელი სხვა

ტომის მუშა ხელოსნის შვილებთან. ქართველთ მუშა და ხელოსნის შვილთა უსწავლელობას ერთის მხრით ერთობ აფართოებდა და აზვიადებდა რუსული ენის არ ცოდნაც. მუშათა და ხელოსანთა შვილებმა რუსული ენის არაფერი იცოდნენ და სკოლებში კი ეს ენა იყო გამეფებული. მუშათა და ხელოსანთა შვილების ერთს უმთავრეს დამაბრკოლებელ ძალას ეს შეადგენდა.

მუშასა და ხელოსანს რომ თუნდ სცოდნიყო სწავლის მნიშვნელობა და მათ სურვილიც ჰქონიყოთ სწავლის მიცემისთვის შვილებისა, იგინი აბა მაინც რას გააწყობდნენ სილატაკის და უპატრონობისაგან, მათ თავიანთის შვილისათვის სკოლის გარეშე ცალკე მასწავლებელიც უნდა ჰყოლიყო რუსული ენისთვის დაკავებული და შვილი ემზადებინა ისე, რომ მერე ამას შე-

– 44 –

სძლებოდა კლასიკურ გიმნაზიაში შესვლა ან სხვა რომელიმე საშუალო სკოლაში, ეს კი მათში შეუძლებელი იყო, რადგანაც მუშათა და ხელოსანთა შორის შეძლებულთა რიცხვი ისე მცირე იყო თვლისში, რომ მათში ერთი ისეთი ოჯახიც კი არ მოიპოვებოდა რომ მას შეძლება ჰქონიყო იმდენად, რომ მათ შესძლებოდათ შვილის რიგიანად მომზადება და რომელიმე საშუალო სასწავლებელში მიბარება. მუშათა და ხელოსანთა ასეთ ვრდომილებას და უბედურებას ხშირად ქართულს მწერლობაშიაც ეხებოდნენ და მწუხარების გამოთქმით ასურათებდნენ როგორც ლექსით, ისევე მოთხრობით და პროზით. ასეთი მდგომარეობა ქართველ მუშათა და ხელოსანთა და მათის შვილებისა იყო მიზეზები იმ გარემოებისაგან, რომ მათში ამოვარდნილი იყო საქართველოს ისტორიის ცოდნის მიმზიდველობაც. ქართული ისტორია მათში წარმოდგენათაც არ იყო. სამწუხაროდ არც ისტორია გვაქვდა რიგიანად დაწერილი. მაგრამ რაც იყო და რაც გვაქვდა, მისი მსურველიც ცოტა იყო, ყველგან შეუგნებლობა სუფევდა, გულ-გრილობა და მრავალნაირი უბედურება, რაც ქართველთ წარჩინებულ მწერლებს დიდად ადარდებდა. თვით ქართულ ჟუნალ გაზეთების ხელის მომწერთა რიცხვიც 200 ც. ზეით არ ავიდოდა. სულ ეს მიზეზები და მდგომარეობა გახლდათ, რომ ჩვენი საპატიო ძველი მწერლები ადრიდგანვე მიეცნენ საქართველოზედ გლოვნას, მწუხარებას და გოდებას, რომელთა ნაწერებიც კაცის ანუ მკითხველის გულში ყოველთვის ჰმარავდნენ გრძნობებს ეროვნებისას, ერთობა დარღვეულს და დიდად დამდაბლებულ ერის შესახებ სამგლოვიარო მღელვარებას. ჩვენ, ქართველები, ერთის დროებისა, თითქმის სულ ამ სამგლოვიარო ნაწერებით ვართ აღზრდილები. ეს ნაწერები და მის ღრმა ცრემლები რომ არ ყოფილიყოს ჩვენს გულში ჩაწვეთებული, უამისოდ, ვინ იცის, დღესაც ისევე დაძინებულები ვყოფილიყავით, როგორც ეს 80 წლის შემდეგ დროის ქართველნი 1860 წლამდე.

ასეთ გლოვნა და ტირილმა გაგვიხილა თვალები, მან გადაგვახედა ჩვენს წარსულში, ჩვენს ისტორიაში, ჩვენს დარღვეულ ერთობაში და მანვე აიყოლია შემდეგ დროის ის მუშა და ხელოსანთა შვილებიც, რომელზედაც ჩვენ აქ ვლაპარაკობთ. თუმცა ეს ასე იყო, მაგრამ იგი თვით ცნობიერების სამგლოვიარო მიმართვა მაინც უმცირეს ნაწილში იდგამდა ფეხს, უმეტეს ნაწილის რიცხვს ვერ ხვდებოდა მისი მგლოვიარე ძალის სხივები. უმრავლესი ნაწილი ასეთის ცნობიერებისათვის შორს იყო, მათ ერთი უმეცრება და უგრძნობლობა აჩერებდა ისე და მეორე, მთავრობის გამარჯვებული და გამათახსირებელი ძალები. ამ ორივე მხარემ დროებით გაიმარჯვა ჩვენს მუშების და ხელოსნების რიცხვზედ. სადღეისოდ მათგან წარმოიშობა რიცხვი იმ შეუგნებელ და ვითომცდა კოსმოპოლიტურ მუშა და ხელოსნების, რომელნიც თვის ტერიტორიას, მის ავტონომიას, ეროვნებას და ისტორიას წარსულით სრულიად უარს ჰყოფენ ასეთის პირების გაჩენით. ჩვენს მტრებსაც შეუსრულდათ თვისი გულის წადილი. რასაც ისინი ჩვენთვის ნატრობდნენ, იმას დღეს თვით ქართველ ხელოსნებთა და მუშებთა ერთი ნაწილი თამამად ასრულებს. ჯაან ბიჭო. ამათ ჩვენის ყველაფერი უარი ჰყვეს და კაუცკისგან ვითომც და გატაცებულთ ჩვენი ისტორია თვით მეცნიერების კლასიფიკაციიდანაც კი განდევნეს. უნდა ითქვას მოკლედ და სისწორით, რომ მუშა და ხელოსანთა შორის არიან ისეთი პირნიც, რომელთაც ასეთ მიმართულებას კრიტიკის თვალთ უმზერენ, განვითარებას აღელვებან და მალა აყენებენ. სამწუხაროდ ასეთ პირთა რიცხვი კი ჯერ-ჯერობით მათში ერთობ მცირეა. დავსძენთ იმასაც, რომ რასაც დღემდე ჩვენ მუშათა და ხელოსანთა შორის რამე გულგრილობა სჩნდებოდა გადაგვარების არად ჩაგდება, იგი მათ არ ედებოდ ბრალად, მის მიზეზები სხვები გახლავან, რომელთაც უფრო მეტი შნო და გავლენა აქვანდათ მათზედ.

იმედი კი არის, რომ დღეის შემდეგ მათ შორის ქართული მწერლობა და აქ აღწერილ დიდებულ საქმის არსებობა კი მათში ძირიან ფესვიანად ამოაგდებს უმეცრულ უარს საყოფველს მიდრეკილებას, მათს გულში შეიტანს ნაციონალურის იდეებით გამსჭვალულს რიალურს გრძნობებს. იგი შეაყვარებს თავის თავს რეალურად, ცნობებს თავის წარსულზედ, მის ავკარგიანობას და მასთან არც სხვა ტომთა პატივისცემას და თანაგრძნობას მოაკლებს, რაც მომავალში აუცილებლად უნდა აღორძინდეს ქართველთა წინაშე სწავლავანათლება და სკოლამ უნდა წარმოშობოს დიდებული საქმის დაწყებით დიდებული თავობა. ამას ეჭვი არ უნდა, ეს უსათუოდ ასე მოხდება, მაშინ ქართველ გლეხთა და მუშა ხელოსან შვილებთაგანაც დაიბადება კარგი გაგებული ძალა,

შესმინილი გუნდი მშრომელთა, რომელნიც მარკსაც მოიხმარებენ, ლასალსაც, კაუცკისაც, სხვასაც ბევრს რამეს შეიძენენ და იმავე დროს თვისის სამშობლოს მცნებით დარაზმულები თვის წარსულსა და ისტორიაშიაც გადაიხედავენ, რაც განათლებულ ევროპიელთ შორის წინ არის წასული და აღორძინებული.

ჩვენი სკოლის სახელწოდების გამო ზოგი ერთნი ამბობდნენ საყვედურით, რომ სკოლას „თავად-აზნაურთა“ სახელი რათ ეწოდებაო და რატომ საერთო სახელი არა აქვსო? ამაზედ ბევრჯერ კიცხვაც მოახდინეს აქაიქ. მიზეზი ამისი ის გახლავსთ, რომ ეს სასწავლებელი ინახება თვადაზნაურობის ბანკის მონაგები ფულიდამა. მეორე, როცა ამ სასწავლებლის გახსნის ნებართვა აიღეს, მაშინ რუსის მთავრობა მთელის ქართველის ერისთვის სასწავლებლის გახსნის ნებას არ მისცემდა. ამ სასწავლებლის გახსნა მისცეს, როგორც რომელიმე წოდების კერძო სასწავლებელი, ე. ი. თავად-აზნაურების იმ კვალად, როგორც ეს რუსეთში არის და იქ რამდენიმე ალაგას რუსეთის თავად-აზ-

– 47 –

ნაურთა გემნაზიებიც არსებობს. სწორედ ამ მხრით და მცნებით მისცეს ქართველებსაც ნებართვა ამ სასწავლებლის გახსნის. მასში მხოლოდ თავად აზნაურის შვილები უნდა მიეღოთ. თუ ასეთი პირობით არა, უამისოდ არც სკოლის გახსნის ნებას მისცემდნენ და არც რა სხვაფრივ მართვა-გამგეობას.

მეტი გზა არ იყო და ამ გვარ ნებართვის აღების დროსაც ჰაზრიდამ არ წასვლიათ ის გარემოებაც, რომ თუმც ნებას ასე გვაძლევენ, მაგრამ მოსწავლეთა შორის გლეხკაცთა და მოქალაქე შვილების მიღებასაც არ მოვაკლებთო. ასეც იყო ეს და სკოლის გახსნის პირველ დღიდგანვე გლეხთა შვილებსაც უწყევს მრავლად მიღება. ერთ ხნობით ამის წინააღმდეგნი იყვნენ ზოგი ერთ თვადაზნაურები. ესენი ამბობდნენ: ჩვენს სასწავლებელს ჩვენის ფულით ვინახავთ და აქ გლეხის შვილებს რა ხელი აქვსთო. ამაზედ ბევრჯერ უსიამოვნებაც მოხდა, მაგრამ კეთილ მოღვაწე ქართველ მამულის-შვილთაგან ასეთ პირებს ყოველთვის ლაგამი ამოსდევიათ პირში, ამათ შეურცხვენიათ ასეთი პირნი და ხმა აღარ ამოუღებინებიათ. ნაცვლად გლეხთა შვილების არ მიღების სკოლაში, ვინც კი კაი მოწაფე იყო და გლეხის შვილი, იმას პირიქით, დახმარებასაც აძლევდნენ. დღეს ამათგან ზოგნი უნივერსიტეტშიაც იგზავნებიან სასწავლებლად. გლეხი, თავადი და აზნაური რომელია ჩვენს დროში. ყველა ერთი ენის და ერთი ქეყნის შვილები ვართ, ყველას ერთად უმეცრების მეტი სხვა არა გვაწუხებს რა. დაილუპოს და ამოვარდეს იმ პირთა ძალა და ლაქლაქი, ვინც ამას ეწინააღმდეგებიან და ნაცვლად სიყვარულის შფოთებს სთესვენ.

ვიტყვიოთ იმასაც, რომ თავად-აზნაურებზედ უფრო მეტს

პროტესტს მთავრობის მოხელე კავკასიის მზრუნველნი აცხადებდნენ, რომ გლეხის შვილებს ნუ იღებთ სკოლაში მოწაფეთაო. ეგ პროგრამის წინააღმდეგიაო, სკოლას დავეკეტავ-

– 48 –

თო. ამიტომ გლეხის შვილებს გარედამ მიმსვლელად იღებდნენ და ისიც ჩუმად. ამ უჯიშო უბედურს ბოროტებას ერთობ დიდი ისტორია აქვს და ამ ისტორიით კარგად სჩანს მთავრობის ზოგიერთ მოხელეთა ის ბოროტება, რაც კი მათ წინაშე გლეხების შესახებ ტრალეზდა. ასე იყო საქმე დაყენებული და ვიტყვით იმასაც, რომ ამ სასწავლებელში გლეხთა შვილებთა რიცხვი თავის დღეში არ მოსპობილა. დღეს მოწაფეთა შორის გლეხთა, მუშათა და ხელოსანთა შვილების რიცხვი თითქმის ნახევარს რიცხვს უდრის. ეს ერთობ ბედნიერი გარემოება გახლავსთ ჩვენი შეუძლო მუშა ხალხის შვილთათვის და ამიტომ მუშა და ხელოსანთა საგულისხმოდ მოვიყვანთ პატარა ახსნას გარემოებისას, რომ მათ კარგად ექმნესთ წარმოდგენილი სკოლის არსებობის ვითარება და მნიშვნელობა.

მოვიხსენებდ და სხვაგანაც გვითქვამს, რომ სოფლის მცხოვრებთ თავადაზნაურებს თფილისში შვილების ჩამოყვანა სწავლისთვის ერთობ უძნელდებათ, პირველი, შეუძლებლობით და მეორე, რუსული ენის უცოდინრობით და მოუმზადებლობით. გინდ გაჭირება რომ აიტანოს, მაინც ბავშვების რუსული ენის არ ცოდნა უფრო უფერხებს საქმეს. ქართველთ სოფლის ბავშვებს უფრო უძნელდებათ სწავლის საქმე ქალაქ ალაგას. ქალაქის ქართველ ბავშვებს რუსულს ენასთან ყური მაინც აქვთ შეჩვეული და სოფლისა კი ამასაც მოკლებულია. ამას ზედ ერთვის ის გარემოებაც, რომ ბევრს სკოლებში ქართველთ ბავშვებს რუსულ ენას პირველ დაწყებითვე აწყობინებენ მუნჯურის მეთოდით და ეს უფრო სტანჯავს მათ გონებას. ერთის სიტყვით, სოფლის შეუძლოთა შვილების სწავლის საქმეს მრავალი ვაი ვაგლახი ელობება წინ. ამ უკუღმართობას ჩვენი საზოგადოების ნაწილიც კარგად გრძნობდა. უკუღმართი სკოლის წესები ბავშვის გონებას პირველის დღიდგანვე ევლინებოდა მგრად და დამლუპავად.

– 49 –

როგორც აღვნიშნეთ, ამ დიდებული სკოლის გახსნის საქმეს, ერთის მხრით, ეს გარემოებაც იწვევდა უფრო და ის გარემოებაც, რომ ქართველთა უმეტესობა რუსული ენის უცოდინრობის საშუალებით ვერ მიდიოდა სასწავლებელში და თუ მისცემდა ვინმე შვილს სასწავლებელში, იმას თავის შვილისთვის უნდა სახლში დაეჭირა რუსული ენის მასწავლებელი და შინაც ემზადებინა, რასაც უეჭველია მისგან დიდი ხარჯიც მოუხდებოდა, იქმნება ამით იგი გაწყალებულიყოს

კიდევ. მაგრამ რას იზავდა. ასეთ უბედურებაში იყო მოთავსებული შეუძლოს ქართველის ბავშვის მდგომარეობა და ნამეტურ მუშა და ხელოსანთა შვილებისა, რომელთაც შეძლების არა ვითარი ძალა არ აქვნდათ. დღეის შემდეგ კი, ამ დიდებული სკოლის არსებობით, ქალაქ თფილისის ქართველთა მუშა და ხელოსანთა შვილების ერთ ნაწილს გზა ეხსნება სასწავლებელში შესვლის და მერე მის საშუალებით ფეხის გადადგმა საშუალო სასწავლებელში და აქედამ მერე უმაღლეს სასწავლებელშიც წასვლა. ამისთვის მუშა და ხელოსანთა შვილებს აქ არ გაუჭირდებათ საქმე აი რათა: პირველი ამ სკოლაში სწავლა იაფია, სხვა გიმნაზიებთან შედარებით რვაჯერ ნაკლებ ფასად არის სწავლა. სხვაგან რომ 12 თუმანია სწავლის აქ 40 მანათია წელიწადში. თუმნობით მუშა და ხელოსანი კაცი კი თავის დღეში ვერ გადიხდის სკოლაში და ამიტომ მისი შვილიც დათხოვნილი იქნება უბრალო სკოლებს გარდა საშუალო და უმაღლეს სკოლებიდანაც.

ჩვენი დიდებული სკოლა კი აი რა გვარ უვლის ქართველთა მუშა და ხელოსანთა ბავშვებს. პირველი, მათ შვილებს აქ ადვილად იღებენ მოწაფედ და მიღებაზედ საქმეს არ უჭირებენ; მეორე, გადასახადსაც ცოტას ახდევინებენ, ზოგს სულაც არაფერს არ ართმევენ; მესამე, ბავშვებს პირველ დაწყებით ქართულ ენის სწავლებით აწყებიან და მერე ამის საშუალებით ბავშვებს რუსულ ენასაც ასწავლიან, რაც მათ-

– 50 –

თვის სანაქებო საქმედ ხდება და ბავშვები ერთობ კარგად უფრო უკეთესად და უწვალებლად სწავლობენ რუსულ ენას. მომავალში რუსულის ენის მხრით არც კონკურენცია გაუწევს ჯიბრს და არცარა მისი მშობლები დაილუპებიან რუსულ ენაზედ შესასწავლ მასწავლებელთა ხარჯის გადახდაზედ. ესეთი გარემოება დიდი საქმეა ჩვენთვის და ნამეტურ ქალაქში მცხოვრებ მუშა და ხელოსანთათვის, რომელთაც არამც თუ შვილების უმაღლეს სასწავლებელში მიცემა და სწავლება, არამედ მათ თვით დღიური ლუკმაც კი უჭირდებათ. ასეთ პირთა წინაშე ქალაქ ალაგას უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენს დიდებულს სკოლას დიდი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს.

დღეის შემდეგ, ვიტყვით, რომ თფილისის მუშა და ხელოსანთა შვილებს ამ დიდებული სკოლის საშუალებით თამამად შეეძლება, რომ გამოვიდნენ სწავლა-განათლების ასპარეზზედ. იმედია, რომ დღეის შემდეგ გლეხ, მუშა და ხელოსანთა შვილებიც მრავლად გაჩნდებიან სწავლა-განათლების ყველა ნაწილზედ. დღემდე თუ ქართველ მუშათა შვილების რიცხვი ერთობ მცირედ გამოდიოდა სწავლის ასპარეზზედ, დღეის შემდეგ, ამ დიდებული სკოლის საშუალებით მათ საქმე ერთი ათად გაუადვილდებათ და იგინი თამამად და უადვილესად გამოვლენ სწავლის გზაზედ. ეს დიდებული სასწავლებელი თფილისის მუშა ხალხს და მათ შვილებს დიდს სამსახურს გაუწევს, დიდს ამაგს დასდებს. იმედია,

რომ სწავლის წესების გაადვილების წყალობით ქართველ მუშა და ხელოსანთა შვილები მრავლად გაჩნდებიან სწავლა-განათლების ყველა ასპარეზზე, იგინი თითქმის ყველა ნაწილში და საგანში გამოიჩინენ თავს და საშუალო სასწავლებლის შემდეგ უმაღლეს სასწავლებელთ გარეშე ადვილად მიაღწევენ თვით ევროპის უმაღლეს სასწავლებლებს. ამიტომ თფილისის მუშა და ხელოსანთა ცხოვრებაში ეს მოვლენა უნდა ჩაითვალოს დიდს ისტორიულს მხარედ, თუ არ ასეთ მდგომარ-

- 51 -

რობითი პირობები, ვიტყვით იმასაც, რომ უამისოდ თფილისის ქართველ მუშა და ხელოსანთა შვილები სულ ვერაფერს გახდებოდენ, მათგან მთავრობის მიერ დახსნილს, საშუალო სკოლებში ფეხსაც ვერ შესდგავდნენ. იქნება დაბალ სკოლებში კი მიეღწიათ, მაგრამ ვაი იმ მიღწევას. იგი იქმნებოდა ნაძალადევი და განწვალებული. ამიტომ ქართველ მუშა და ხელოსანებმა კარგად უნდა შეიგნონ ამ დიდებული საქმის მნიშვნელობა, ისარგებლონ მით და როგორც ქალაქ ალაგს მცხოვრებთ, მრავლად მისცენ ამ სასწავლებელში შვილები მოსწავლედ. ამას თვით გარემოებაც ითხოვს. თავადაზნაურთა რიცხვი თფილისში ძრეიელ კლებულობს, დიდი გვარის შვილებთა ოჯახებიც სადღა არის, სრულ მცირედ-და სჩანან. საფიქრელია, რომ მომავალში თფილისში ეს სკოლა მთლად ქართველ გლეხთა და მუშათა შვილებს დარჩესთ, რადგანაც როგორც ვხედავთ და ამას მაგალითებიც გვიჩვენებს, სამწუხაროდ, თფილისში მკაცრად მცირდება ქართველთ თავადაზნაურთა რიცხვი. დღეს მათის გვარების იმისი ნახევარიც აღარ არის, რაც ადრე იყო მათში. ამიტომ უფრო უნდა ეცადონ მუშებმა და ხელოსანებმა, რომ ამ სკოლის საშუალებით წინ წადგან ფეხი. დროა მათაც ისწავლონ სტიპენდიების გაჩენა, ფულის შეწირვა და საერთო ძალით გონებით ამაღლდება. ჩეენი ფარ-ხმალი დღეს ეს ღა არის, სხვა ყოველივე ამაოა.

თვით ამ დიდებული საქმის დაარსების მნიშვნელობაც პირდაპირ ამას შეეხება, რომ მან თავის არსებობით ხელი უნდა შეუწყოს მუშა და ხელოსან კაცთა შვილების განათლების საქმეს. მუშებიც მოვალენი არიან, რომ ეს წმინდა მცნებაც კარგად იცოდნენ და უბრალოდ და უმიზეზოდ წარამარა კამათს არ სტეხდნენ, არ სტეხდნენ კამათს მის გამო, როგორც ზემოთაც მოვიყვანეთ, რომ ამ დიდებულ საქმეს სახელად თავადაზნაურის სკოლა კი არ უნდა ეწოდებოდეს, არა-

- 52 -

მედ ქართულიო, ან საზოგადოვო. დრო შეიცვალა, გამეფდა თავისუფლება, სწავლა და სიმართლე. ეს ქართველებმაც კარგად შეიტყეს და შეიგნეს. ამიტომ დღეს ამ დიდებულ საქმეს სახელად უწოდეს ქართველ თავადაზნაურთ სკოლა კი

არა, არამედ კერძო ქართული გენმაზია. ესეც სამცნებია და საყურადღებო ჩვენთვის და იმ პირთათვისაც, ვისაც ძველი სახელწოდების გამო დავა შემოჰქონდათ.

ეს დიდებული საქმე კეთდები განურჩევლად წოდებისა, მხოლოდ ქართველთ ერისთვის. ამ დიდებულმა სამეცნიერო ტრაპეზმა თავი უნდა მოუკრიბოს ქართველთ ძეთა ერთად. იგინი უნდა დააფიქროს თვის თავსა და ვინაობაზედ, სწავლა განათლების მიღებაზედ, ღრმა განვითარებაზედ, თავის ქვეყნის მრავალფეროვანს მდგომარეობასა და გარემოებაზედ. მომავალში ეს შთენი ქართველ ერის წინაშე გახდება გონების სალაროდ, საუნჯედ. შეუძლო გლეხთა შვილებს გზას მისცემს, რომ მათ უადვილესად შედგან ფეხი გონების ანუ განათლების ტაძარში. ამ დიდებული საქმის საშუალებით ბევრი მუშა და ღატაკი ხელოსნის შვილი მიაღწევს უმაღლეს სასწავლებლის კარამდე. ამათი რიცხვი სამერმისოდ მოიფინება მთელს ევროპის უმაღლეს სასწავლებლებში და მერე იქიდან ესენი ბევრს რასმე შემოიტანენ თვით სახელოსნო ნაწილზედაც. აქამდე ჩვენში თუ მრავლობს სტალიარი, დურგალი, საპოქნიკი, კალატოზი, მჭედელი და ორიოდ კიდევ სხვა, მერე საქართველოში ქართველთა შორის გაჩნდება ევროპის თითქმის ყველა ხელობის და საქმის მცოდნენი, რაც ჩვენის ტომის განვითარების, აღორძინების საქმეს ხელს დიდათ შეუწყობს.

მომავალი მისი ქართველ ტომის წინაშე არის ფართოდ სახელოვანი. მომფიქრებელნი მისი, მშრომელნი, მზრუნველნი და ფულის გამღებნი უნდა ჩაითვალოს საპატიო პირებად არა მარტო ამ განათლების კარის აღგებაში, არამედ ქართ-

– 53 –

ველ გლეხთა და ღატაკ ხელოსანთა და მუშათა შვილებთა წინაშეც, რომელთაც ჟამთა ვითარების წყალობით განათლების ასპარეზს ძრიელ მოკლებულნი არიან. დღეს მათგან ამაზედ არავინა სჩანს, ხოლო ეს დიდებული საქმე კი მათ მისცემს კარგს, დიდს ადვილს შემთხვევასა, რომ ამიერიდან გლეხ, მუშა და ხელოსანთა შვილებმაც იწყონ განათლების ასპარეზზედ გამოსვლა-გამრავლება, მათაც მიაღწიონ უმაღლეს სწავლის კარამდე. დროა მათგანაც გაჩნდნენ მრავლად სხვა სწავლა მეცნიერებით აღზრდილი სასარგებლო კაცები. ამის ზრუნვა იყო და არის ჩვენი მოღვაწე პირებისა, რომელთაც ამ სკოლის მოგონებასა და გაკეთებაზედ დიდი შრომა დასდეს. ამათი შრომაც ყოველთვის სახსოვრად დაშთება და მასთან პატივ სადებადაც. ჩვენდა სამწუხაროდ, უნდა ვსთქვათ ისიც, რომ ასეთ დიდებულ საქმეს, ასეთ საშვილიშვილო მცნებას, რომელსაც შემწირველობით და ფულის მოგროვებით ვამთავრებთ, მოევლინა ჩვენთ შორის ისეთ ზნე წამხდარ და დაცემულნიც, რომელთაც ერთ დღეს ამ შენობის კეთების ზედამხედველს დიმიტრი დუმბაძეს 750 მან. გზაში, სკოლის ახლოს წაართვეს, წართმევის დროს კინა-

დამ მოკლეს. ეს ფული მუშებისა იყო და იმ დღეს უნდა დაერიგებინათ.

ვგონებთ ეს საზიზღარი ტაციობა ისე არავის უნდა გაერთხას გარს, როგორც თფილისში მცხოვრებთ იმ მუშა და ხელოსან გლეხთა შვილებს, რომელთათვისაც ჩვენის მთავრობის წყალობით საშუალო და უმაღლეს სასწავლებლის კარები დღემდე დაკეტილი აქვსთ, რომელთაც მათის წყალობით პირში სული აქვსთ ამოხუთული და მასთან ტყავიც აქვს გამძვრალი. უზრდელთ მეზრძოლ მტაცავთ აი ამათ მოსტაცეს ის ფული და ამათ შვილებს ამ პირებმა, ანუ მტაცავთ ასეთის საქმით მიიღეს მონაწილეობა ამ დიდებული საქმის აღდგენა-აღმართვაში. სამწუხაროა, ამაზედ ჩვენ არ ვკიც-

- 54 -

ხავთ მათ. თვით ეს ცნობაც კმარა მათ განსასჯელად, ხოლო იმას კი ვიტყვით, რომ ეს ვაჟბატონები იყვნენ ქართველები, მუშათა წრიდამ გამოსულნი და ამ მუშათა სახელის მედიდურად მატარებელნი. მალე ყოველივე შეტყობილ იქმნა და აღმშენებელთ მეთაურთ იმდენი სულიერება გამოიჩინეს, რომ ეს პირნი სამართალს არ მისცეს ისე დასტოვეს და სთქვეს, რომ თვით მათმა სინიდისმა დასაჯოს იგინიო. ჩვენც ეს ვიკმარეთ. ჩვენ გვწამს ისიც, რომ მუშათა შორის ორიოდ თუ ასეთის ზნის აღმოსწინდნენ და ასეთის სამსახური გაუწყის, ამიტომ მათ შორის არიას მრავალნი ისეთნიც, რომელნიც ამ დიდებულ საქმეს დიდებულ მნიშვნელობას აძლევენ და თუმცა შეუძლებლობის წყალობით შემწირველობით ვერაფერს სწირავენ, ხოლო გული და სული კი ყოველთვის პატიოსნებით უცემსთ და ამ საშვილიშვილო დიდს საუნივერსიტეტო გონების ტაძრის აღგებას პატიოსანის თვალით უმზერენ.

აღშენდეს, დამთავრდეს, სწავლა მოეწყოს და იმედია, რომ ქართველთა შვილები აქედამ მრავლად გამოვლენ განათლების ასპარეზზედ და ნაყოფსაც ნახვენ. ხოლო ამისთვის ჯერ კიდევ ბევრი შრომა გვინდა და ცდა. უნდა მოგახსენოთ, რომ მთელს მეცხრამეტე საუკუნეში, ქართველთ ტომის სასარგებლოდ ასეთი შესამჩნევი არა გაკეთებულა რა. დასასრულ ვიტყვით იმასაც კიდევ, რომ მის დამწყობ მკეთებელ ნ. ცხვე-დამქსთან ერთად დიდი და მასთან მეტად დაუფასებელი შრომა მიუძღვის ჩვენს ხუროთ მოძღვარს სიმონ გრიგოლის ძე კლდიაშვილს და დიმიტრი დუმბაძეს, დაუცხრომელ მუშაკსა და ცნობილს მასწავლებელს.

ამ „დიდებულს საქმეს“ დრო და დრო სხვა და სხვა ჯურის მტრები ხშირად ევლინებიან და მით სტეხენ ჩვენის საქმის დასაღუპს ვაი ვაგლახს და ჭორებს. მოგეხსენებათ, რომ უჭოროთ, უცილოთ და უმტროდ ასეთი დიდი საქმე კი არ

- 55 -

გაკეთდება ხოლმე. სამწუხარო აქ მხოლოდ ერთი ის გახლავთ ამ მტერთა შესახებ, რომ იგინი უმეტესად ისევ ჩვენის ოჯახიდან გამოდიან და ჩვენს მოდგმას და ტომს ეკუთვნიან. აი ეხლაც ათასნაირს მტრობის გარდა, ამ საქმის ამშენებელს ნ. ცხვედაძეს მოევლინენ ვიღაც მოციქულები და გამოუცხადეს ასეთი საყვედური, რომ თქვენ თქვენს სკოლის შენებაზედ ქართველებს გარდა რუსები, სომხები და სხვებიც ამუშავეთო. ასეთი განცხადება გაუგებარ მოციქულებთან სწორედ გაუგებარი და მოუსაზრებელია. ეს მოციქულობა წარმოშობილია დაბრმავებულთ უმეცრებისაგან, რომელთაც არავითარი შეგნება და გაგება არა აქვსთ. თავის დღეში ამ სკოლის მაშენებელთა მეთაურებს არავის მტრობა არ ჰქონიათ და მით უფრო რუსის და სომხის, ისიც ამ დროს. ეს ჭორი და მეტიჩრობა გახლავთ ჩვენის ტყუილის მოციქულების. ტყუილია ეს მით უფრო, რადგანაც სწორედ ამ დროს ამ შენობაზედ რუსებიც მუშავობდნენ სალესავად და სომხებიც, ხოლო საფიქრელია, რომ მოციქულებს იქმნება ესენიც სულ ქართველები ეგონათ, ვინ იცის, მათი თვალთ ხედვა ისეთი მოკლეა, რომ ყველაფერი შეიძლება. ხოლო ასეთი ცილის და უდიერი ჭორების ვრცელება კი არავის შეჰფერის, მით უფრო, რადგანაც ამ საგნის შესახებ ჩვენ ზემოდ გაკვრით ვილაპარაკეთ და ავხსენით საქმის და მოსაზრების გარემოება, ვგონებთ მის შემდეგ არავის უნდა ექმნეს საფუძველი, რომ ჩვენი დიდებული საქმის მაშენებელთ რამე ცილი დასწამონ.

სირცხვილი კია ჭემმარიტად, ქართველის ზოგთ ხელოსან და მუშებისაგან ამ სკოლის შენების წინაშე ასეთი მტრობა, ქიშპობა, ჯიბრი, კონკურენცია, შუღლი, სკოლის შენების მასალების ცარცვა, ფულის გლეჯა, მოტყუება და სხვანი, რაც კი ქართველ დაბრმავებულ ხელოსანთათვის საქებ ხელობათ შექმნილა და ამ საგმობს და საძრახს ბაცაცურს მოქმედებას უხვად და ხშირად ხარჯავენ ამ სკოლის წინაშე.

– 56 –

სირცხვილი მათთვის და მათი ნამუსის დამხობა და გათახსირება, რომ ასეთ დიდებულ საქმეს ასეთ მტრობით უმზერენ. ასეთ ღვაწლსა სდებს ქართველი ხელოსნები ამ შენობის საქმეს და ასე უხდიან იგინი თავიანთ სამაგიეროს. რა გაეწყობა, ჩვენც ვუყურებთ ამათ ასეთ საქციელს და ვნიშნავთ სამახსოვროდ, როგორც საგმობ საქმის აღსანიშნავს გარემოებას. ეს აღნიშვნა თვით ჩვენს ქართველ ხელოსნებს და მუშებს სირცხვილს უნდა გვრიდეს და აფიქრებდეს, რცხვენოდეთ მით უფრო, რადგანაც ასეთის საქციელით იხატება მათი უსუსურობა, უმეცრება და მრავალიც სხვა ამ გვარები, რაშიაც იგინი მძლავრად არიან გახვეულნი. ჩვენ მათს ასეთ დანაშაულობას უმეტესად უმეცრებით ვხსნიით და ამიტომ არც ვემდურით, რადგანაც როგორც „უმეცართა არა იციან რასაც იქმნიან“. როცა გაიგებენ რამეს, მაშინ თვით შევლენ სინანულში, რადგანაც იგინი მტრობდნენ თავიანთ შვილების

და შვილის შვილების აღსაზღველს დიდებულ შენობის საქმეს. ნაცვლად დახმარების და ხელის შეწყობის, ესენი ასე უხდიან სამაგიეროს და ამიტომ ჩვენც მიუტევებთ მათ, როგორც მისატევებელთ ცხოვართა.

ჩვენი სკოლის არსებობის და შენების საქმეს, უნდა ვსთქვათ, რომ მართოდ ქართველ მუშათა და ხელოსანთა რიცხვი არ იყო მტრად გადაკიდებული და მოდავეთ. ამათ რიცხვს მცირედ ჩვენის გამცნებულ ნაწილიც ემატებოდა და დღესაც ემატებიან. ასეთ პირთა რიცხვს ყოველთვის ჰქონიად სკოლის ბედზედ კამათი და სჯა. მათს კამათს ხშირად იქამდის მიუყვანია საგანთა სჯა, რომ მათ თამამათ უთქვამთ, რომ ეს სკოლის შენობა ჩვენგან დაუმთავრებელი რჩება, ჩვენ მის დამთავრებას ვერ მოვახერხებთ, ამისთვის არც ბანკს აქვს ძალა და სახსარი, ამიტომ ეს სკოლა გავეციდოთ, ამაში მოგვეცემენ მილიონ ნახევარს, ამითი ჩვენ შეგვეძლება, რომ სხვა ალაგას ჩვენი საკუთარი სკოლაც ვიქონიოთ, თუნდ ვიყიდოთ,

– 57 –

ან გავაკეთოთ, მასზედ დავხარჯოთ ანაღების მესამედი და ნარჩენით ვალები მოვიცილოთ, ზოგი სკოლასათვის შევინახოდ!

ასეთი დარიგება შეიძლება ერთის მხრით კარგი იყოს – ვინ იცის, მაგრამ ჩვენთვის კი იგი გამოუსადეგარია, მიუწოდმელი. ამის მიხვედრას მაშინათვე უჩნდებოდნენ გულშემატკივარი პირნი და მკაცრად არღვევდნენ ხსენებულ პირთა ოცნებას. იტყოდნენ ესენი, რომ ამ შენობის გასყიდვა ჩვენგან შეუძლებელია, ჩვენ მას ავაშენებთ, დავაარსებთ სკოლად და გაყიდვის კი სულ არა იქმნება რა! ამაზედ სჯა მეტია და არ შესაფერი, სირცხვილი, რომ ქართველ ერს, რომელთა რიცხვიც ორ მილიონზედ მეტისაგან შესდგება, რომ მათ თავიანთ დედა ქალაქში ერთი ასეთი შენობაც არ აქვნდეთ სკოლისთვის. ამ სკოლის მეთაურ ნიკოლოზ ცხვედამემ სთქვა: მთელს საქართველოში ყულაბებით მოვაგროვებთ ფულს, ასე წვრილად მოგროვილის ფულით დავამთავრებთ და გაყიდვაზედ კი ნურავინ რას იტყვის. ეს ასეც იქმნება, ამას ფიქრი არ უნდა, იქმნება მით უფრო, რადგანაც ნ. ცხვედამეს ეს შენობა დიდის ნატვრით და შრომით უკეთებია, ამ გაკეთებისთვის მას ჩვენგან არაფერი უღია. გარდა ამისი, სხვებიც ხშირად უწუხებია და დახმარება უგროვებია, რის წვითა და დაგვით გაკეთებულა ეს საშვილიშვილო სახლი და განა ამაზედ ვინმემ სიტყვა უნდა სთქვას: რომ რაკი ვეღარ ვათავებთ, რაკი სტეფანე კოსტანტინეს ძე ზუბალაშვილიც მოგვიკვდა, ამიტომ ეს დაუმთავრებელი შენობა სჯობს გავეციდოთ, ვინემც სხვა და სხვა პირთა თხოვნით და ღრიტინათ ვამთავროთ, ჩვენ ამას ვერ შევძლებთო. წარმოვიდგინოთ ის მწუხარება და ნაღველი, რაც კი ამ ლაპარაკის დროს დაგვებადა. როგორ, განა შეიძლება ჩვენ ეს საქმე გვექმნა, ამითი ჩვენ შეურაცხყოფას მივაყენებდით იმ პატოსან პირთა, რომელთაც კი ოდესმე ასეთ საქმეს რამე შესწირეს, თვისი ხსენება და

სოვეს. ასეთ საპატიო პირთა რიცხვს ეკუთნოდა სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი, რომელიც ამ სკოლის შენების საქმეს ისე უმზერდა, როგორც ჩვენის ტომის ძეთათვის აუცილებელს საჭიროებას, როგორც ტაძარს განვითარებისას, საეროვნო ნაშთს, მშვენებას ჩვენის განვითარების ისტორიისათვის. ვერ გადმოგცემთ იმ შეხედულებას, რითაც კი სტეფანე კონსტანტინეს ძე იყო ამ შენობის გამო აღძრული პირველ ნახვის დროს. იგი ამ შთენთა ყურებით ისე დასტკვა, რომ იქავე მომუშავეთ 100 მან. მისცა საჩუქრათ, რათა მათ ამით სადილი ეჭამნათ და მასთან კარგათაც ემუშავნათ. ამ საშვილიშვილო ღირს სახსოვარს ძეგლზედ სთქვა სტეფანე კონსტანტინეს ძემ: – ოო, ნ. ცხვედამეს დიდი რამ სამახსოვრო შენების კეთება დაუწყვია, მას მილიონი უნდა და არა ათასები. ჩვენც მოვალენი ვართ, რომ ასეთ საქმეში ხელი შეუწყოთ. მე ჩემის მხრით მას მფარველობას და დახმარებას არას დროს არ მოვაკლებ. ეგ საქმე ჩვენთვის მეტად დიდებულია და საყურადღებო. მაშინ ჩვენ სტეფანე კონსტანტინეს ძე ამ სკოლის მფარველად ვაღიარეთ. ჩვენი ასეთი შეხედულება მანაც კარგად იცოდა. იგი თანახმა იყო ამის და ბაქოდამ ისე არ ჩამოვიდიოდა თფილისში, რომ სკოლის შენობის საქმე არ გამოეკითხა, თვით არ ენახა ეს სამახსოვრო შენობა. ერთხელ სკოლის შენობა გაშინჯა, დაათვალიერა ყოველისფერი და მოხარული იყო დიდათ. წასვლის დროს ნიკოლ. ცხვედამეს მიმართა და ასე უთხრა: მე გატყობ, რომ თქვენ ჩემზედ გული უნდა გეთანაღრებოდეს, რადგანაც სკოლის შენება ისე ვერ გავშინჯე, ეს როგორც თქვენ გენებებოდაო. არაო, პატივცემულო ნიკოვო, მე ეს საშვილიშვილო ტაძრის შენება სწორედ ისე გავშინჯე, როგორც ეს თქვენ გენატრებათო. მე დავსტკბი ამით და ამიტომ დღეის შემდეგ ჩემს თავს ამ სკოლის მფარველად ვაღიარებო. ასეთის წრფელის შეხედულების იყო ეს მარად სამაგალითო ადამიანი.

ამიტომ ჩვენც ამის სურათს ვათავსებთ აქ თავმოწონებით, ვათავსებთ მით უფრო, რადგანაც ეს ძვირფასი ადამიანი საერთოდ ქართველებში ყველას ამას ავედრებდა: სკოლის დახმარებას, შენობის დამთავრებას და სხვანი. ესევე მცნება დაუტოვა მან თვით თავის ძმებს: ლევან, პეტრე და იაკობ კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილებს, რომელნიც ამ ვალს სუფთად ასრულებენ. სტეფანე კონსტანტინეს ძე, როგორც შეძლებული კაცი, ქართველ ძეთა განვითარების საქმეს მეტად კარგის თვალთ უმზერდა, უხაროდა ამ ერის აღორძინება საქართველოში, იტყოდა ხოლმე: რომ დრო არის, ქართველი ერი საქართველოში ამაღლდეს სწავლა-განათლებით და

საქართველოს სიყვარულით, უამისოდ ჩვენ არაფერი, გროში, კაპეიკი არ ველირებითო. ყოველი ჩვენთაგანი მოვალეა, რომ თითო აგური მიიტანოს და ამ განათლების ტაძარზედ დასდოს მის დასამთავრებლად. ენატრებოდა ამ სკოლის დამთავრება მას მით უფრო, რადგანაც ქართველობის უნიჭობაზედ ლაპარაკი მას ერთობ ერიდებოდა, სწყინდა და იტყოდა ხოლმე, რომ განა ამასაც მოესწრო ქართველი ერი, რომ მათ უნიჭობის სახელიც დაიმკვიდრესო?! ამიტომ განსვენებულს ჰყავდა მრავალ სტიპენდიანტები ქართველის გვარისა. საშუალო სასწავლებელთ ქართველთ მოწაფეთაც დიდათ ეხმარებოდა. რაცა კი რამ გააჩნდა ამ ძვირფას ადამიანს, ყველა იგი ქართველთ შვილებთა განვითარების საკუთრებათ სწამდა. ეს ბევრმა იცის ჩვენში .

ამიტომ თამამად ვნუსხავთ აქ ამ პირის უპირატესობას საქართველოს მამულის შვილობაში. სამწუხაროდ დღეს ასეთი პირი მეტად იშვიათია. ჩვენში მამულის შვილობა და საქართველოც ხომ ადვილად იგმობა, კუჭის კითხვების გამო დავივიწყეთ ყველაფერი.

– 60 –

დრო კია, ჭეშმარიტად, რომ ასეთის მცნებით დღეინდელი ქართველობაც დაირაზმოს. ჩვენის თვალით ვხედავთ, თუ ჩვენი დროის თაობა როგორ ახელს თვალებს სწავლისთვის, ყველამ შეიგნო თითქმის, რომ ცხოვრებაში ჩვენთვის სწავლა განათლების მეტი სხვა აღარა არის რა დაშთენილი. ამიტომ მოვალენი ვართ, რომ გავახილოთ თვალები და სკოლების მხრივ ჩვენი შვილების საქმეს ხელი შევუწყოთ, ვუშველოთ, თორემ დღეინდელი ორ კლასიანი, სამი და ოთხიანებიც მთლად მოსასკობნი, დასაკეტნი და გადასაკეთებელნი არიან, რადგანაც იგინი თავიანთ წესებით ჩვენი შვილებისაგან გლახებთა რიცხვს უფრო ამრავლებს და არა საქმის მპოვნელთ მცოდნე მშრომელთ.

სკოლიდამ გამოსულ ჩვენი შვილების ათასობით დადიან ცუდათ, უსაქმოთ, მშივრები, მწყურვალეები, ადგილების მძებნელნი, ანუ საქმისა, მაგრამ სად არის საქმე, სტოროჟად, დვორნიკად, რაზნოშიკად, ლაქიათ და სხვა ასეთ მოსამსახურედ ესენი არ დადგებიან, მიტომ რომ წიგნი ვიცით, სკოლაში გვისწავლიათ. ხელოსნობა ამათ არ იციან და სხვა ძალა არა აქვსთ, რომ ვისმე ვაჭართან მივიდნენ შეგირდათ, ან პრიკაშიკად. დაბალ სამსახურის ადგილები ერთობ ცოტა არის მთავრობის ნაწილში და მაღლისთვის კი იგინი მომზადებულნი არ არიან. ამიტომ ასეთ მოწაფეთაგან ჩვენში დღითი დღე მრავლდებიან ბოგანონი, პროლეტარნი. იგინი დიდს გაჭირვებას ითმენენ, შეწუხებას. მათი ცხოვრების გაცნობა ერთს საცოდავობას წარმოადგენს. ამას ყურადღება უნდა მიექცეს, თორემ შემდეგისთვის მას მეტად ცუდი ნაყოფი მოჰყვება.

ამიტომ ჩვენ მოვალენი ვართ, რომ დავტოვოთ შინაუ-

რი ჩხუბები, ულოდიკო კინკლაობა და საქმის კეთებას შეუდგეთ ვაკეთოთ ის, რაც საჭიროა, თორემ მარტოდ თავად-აზნაურების ლანძღვა-გინება და ბურჟუაზიის უმართებულოდ

- 61 -

გმობა არ გამოდგება, ანუ დემოკრატებისაგან ფედერალისტების მტრობა და ამათაგან კიდევ მათი არ გამოდგება მიტომ, რადგანაც ერთშიაც უსუსური ბავშვები ვართ და მეორეშიც. ჩვენს შვილებს პირში სული ეხუთებათ ცუდაობით და შიმშილი მუსრს ავლებს მათს რიცხვს და ამ დროს ჩვენ კი მათ გარემოებას ზედაც არ უყურებთ, არამედ სხვა და სხვა ავტორიტეტთან წერილებით ვკვებავთ, ლანძღვა-გინებით, ერთმანერთის მუქარებით, პარტიულის დაშინებით. ესეთი შეცდომები სწორედ უკულტურო ხალხის ხელობა უნდა იყოს და არა ჩვენი, მაგრამ რასა ვიქმთ, ხანა კოსმოპოლიტობის დაგვიდგა, ჩვენში ყველა მეცნიერია, ყველას სიბრძნე ყელში ეჩხირება, ამიტომ იგინი დაბლა კი არ იყურებიან და ამ ცოდვილს მიწაზედ კი არ ხედვენ სხვა და სხვა მასალებს, არამედ მალლა, ცაში დაფრინვენ და იქა სტკბებიან ევროპიულის ტერმინებით, ბაქი ბუქით, მუქარებით და სხვანი.

ამიტომ დროა, რომ ვიზრუნოთ ამ სკოლის შესახებ, იგი ისეთის წესებით მოვაწყოთ, ისეთის გეგმით, რომ ჩვენის ცდით და შრომით იგი სკოლა ჩვენ გლახების მაგიერ რიგიან, ნასწავლ მშრომლებს გვამღვედეს და გვიმრავლებდეს. ქართველებში თუ სულ არ დაბრმავებულან, მაშინ ამ სკოლას დახმარების მიმცემნი მრავლად უნდა გაუჩნდნენ. ვიტყვით იმასაც, რომ ჩვენთ მზრუნველთ რომ სკოლისთვის შეძლება აქვნდესთ, მაშინ იგინი ამ სკოლას ისეთს სამაგალითო წესით მოაწყობენ, რომ იქნება ბოლოს თვით მთავრობამაც კი მიაქციოს ყურადღება და თავის უწესო წესების მექონი სკოლები ამ სკოლის გეგმით გარდააკეთოს. ყველაფერი მოხდება, თუ ჩვენ ფხიზლები ვიქნებით და დაუცხრომლად ვიმუშავებთ და ძალას შევსწირავთ, რომ ჩვენმა სკოლებმა მშიერი გლახები კი არ გვიმრავლოს, არამედ საქმის მცოდნენი და თავიანთ თავის მოყვარენი. ამის ვალი აქვს ჩვენს სკოლას დღეს.

- 62 -

ვგონებთ კმარა, სირცხვილიც კი უნდა იყოს ამდენი უბედურების და ქვეყნის რბევა ჩვენის უმეცრების წყალობით. გაუნათლებელი კაცი, უმეცარი მეზრძოლი არაფერ საქმეში არაფრის ასპარეზედ არ გამოდგება, ეს ჩვენის თვალთ ვნახეთ. ამიტომ ჩვენც უნდა ვიკმაროდ ამდენი მსხვერპლი, ამდენი უბედურები და ვყოთ ის, რითიც კი ჩვენ ჩვენს ახალ თავობას ცოდნით ავამაღლებთ. ასეთის ამაღლებით იგინი განშორდებიან ბევრს რამ უმეცრებას და მასთან მომავლისთვის შეიქმნებიან საუკეთესო მოქალაქედ, საუკეთესო პოლი-

ტიკურს გმირებად, პიროვნების მცოდნეთ და სხვანი. ამიტომ მოვალენი ვართ, რომ ჩვენც ასეთ დიდებულ საქმეს ხელი შეუწყოთ, ყოველს კუთხეს და თემზედ რიგიანის გეგმით სკოლების დახსნის სიყვარული ვავრცელოდ, ჩვენი მოზარდის თავობის ყოველ ნაირად განათლებას, სულით ამაღლებბზე, დაწინაურებას ვნატრობდეთ. ეს უნდა იყოს დღეს ჩვენს ვალად გამხდარი. ამის მეტი ანუ სწავლა განათლების მეტი ჩვენ ეხლა აღარა გვიშველის რა, სხვა მის მეტი არა დაგვრჩენია რა. ეკონომიური ძალაც ეს არის, პოლიტიკურიც, სოციალურიც და სხვანი. უამისოდ კი ჩვენ არაფერი ვიქნებით.

ზ. ჭ.

სტეფანე კონსტანტინეს ძე ზუბალაშვილი.